

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

БАЧО РОБЕРТ ЙОСИПОВИЧ

УДК 338.46:336.76 (043.3)

**РОЗВИТОК РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ
(АНАЛІТИЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ)**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор
Внукова Наталія Миколаївна,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,
завідувач кафедри управління
фінансовими послугами.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Коваленко Юлія Михайлівна,
Університет державної фіскальної служби України,
професор кафедри фінансових ринків;

доктор економічних наук, доцент
Поліщук Євгенія Анатоліївна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
професор кафедри інвестиційної діяльності;

доктор економічних наук, професор
Пшик Богдан Іванович,
Львівський навчально-науковий інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»,
завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування.

Захист відбудеться «24» травня 2018 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.055.02, у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А, ауд. 606.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А.

Автореферат розісланий «24» квітня 2018 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

М.В. Мартиненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах поглиблення економічних відносин важливу роль у розширенні доступу фізичних та юридичних осіб до фінансових послуг відіграють небанківські фінансові установи (НФУ). Функціонування цих установ сприяє стимулюванню фінансово-економічних відносин між суб'єктами економіки на мікро-, мезо- та макроекономічному рівнях. Низький рівень капіталізації ринків України (відношення активів НФУ до ВВП) на рівні 8% свідчить про недостатній вплив НФУ на забезпечення трансформації капіталу в економіці держави порівняно з показниками найменш розвинених країн Європейського Союзу (Болгарії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Угорщини), де аналогічний показник становить близько 15-20%. Низький рівень охоплення населення послугами НФУ (за даними 2017 р. – 5,6 млн. осіб) є результатом недостатньої захищеності прав споживачів небанківських фінансових послуг (НФП) та відсутності гарантійних механізмів, що поєднується з недосконалістю інституційних механізмів регулювання ринків НФП.

У Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері зазначено, що світова фінансово-економічна криза 2008-2009 років засвідчила вразливість вітчизняних ринків фінансових послуг та їх залежність від зовнішнього впливу, що потребує посилення захисту національних інтересів держави в цій сфері. Це вступає в протиріччя зі Стратегією реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015-2020 роки, в якій зроблено наголос на дерегуляції задля удосконалення діяльності та підвищення ефективності державного регулювання. Необхідність підвищення ефективності функціонування та стратегічного антикризового реформування регулювання ринків НФП відмічена у Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року, Плані законодавчого забезпечення реформ, Плані пріоритетних дій Уряду на 2017 рік та середньостроковому Плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року. Законодавчі ініціативи стосовно реорганізації інституційної системи регулювання ринків НФП можуть негативно відобразитись на подальшому функціонуванні та довірі споживачів до національних ринків фінансових послуг та самої держави.

Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом (ЄС) вимагає імплементації вітчизняного законодавства щодо функціонування НФУ, системи гарантій, захисту прав споживачів та державного регулювання на ринках НФП. Заходи органів державної влади, спрямовані на реформування державного регулювання ринків НФП України, здійснюються в умовах невизначеності як для існуючих органів державного регулювання ринків, так і для професійних учасників цих ринків. Законодавчі ініціативи щодо проведення реформаторських заходів знижують довіру самих НФУ до органів державного регулювання і неоднозначно сприймаються споживачами фінансових послуг. Багаторічні дискусії з приводу розділення функцій Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), між Національним банком України (НБУ) та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) не вирішують основної проблеми – підвищення ефективності цього регулювання.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники не приділяють достатньої уваги вирішенню проблеми активізації функціонування інститутів на ринках НФП на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічних рівнях, що актуалізує питання розвитку концептуального та аналітичного забезпечення оцінки та підвищення ефективності функціонування інституційної системи ринків НФП.

Методологічні основи дослідження НФУ знайшли відображення в роботах представників різних наукових шкіл – А. Сміта, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, М. Фрідмена. Вони одержали розвиток у працях зарубіжних економістів: Ф. Аллена, Дж. Бенстона, Дж. Герлі, Ч. Лентнера, Д. Матолчі, А. Пігу, Е. Прескотта, Дж. Стігліца, Дж. Тобіна, Е. Шоу та інших.

Різноманітні аспекти становлення і розвитку НФП досліджують і вітчизняні вчені: М.М. Александрова, В.Д. Базилевич, Л.Л. Баланюк, Є.П. Бондаренко, О.І. Барановський, Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, В.В. Гончаренко, Л.М. Горбач, О.Б. Каун, Ю.М. Коваленко, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, С.В. Онишко, О.С. Осадець, Н.Н. Пойда-Носик, Є.А. Поліщук, Б.І. Пшик, І.І. Рекуненко, К.А. Стрижиченко, В.П. Ходаківська та ін.

Однак в українській економічній літературі не висвітлено результатів системного дослідження ринків НФП через сепарацію цих ринків. Страхові компанії (СК) розглядаються тільки як інститути страхового ринку, недержавні пенсійні фонди (НПФ) як елементи пенсійної реформи, кредитні спілки (КС) й інші кредитні установи, фінансові компанії (ФК) та ломбарди – як елементи кредитної системи, окреме місце відводиться інфраструктурним елементам цих ринків. Відсутній також системний аналіз процесу становлення ринків НФП в Україні. Поза увагою дослідників залишається також і вивчення окремих теоретичних, методичних та аналітичних підходів щодо оцінки розвитку ринків НФП в умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічних рівнях, неузгодженою є позиція щодо їх класифікації. Необхідність розв'язання виділених питань визначила актуальність теми дисертації та її цільове спрямування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до плану наукових досліджень, а саме науково-дослідних тем ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Формування системи забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні» (номер державної реєстрації 0115U003320), в межах якої виділено фактори, що впливають на розвиток небанківських фінансових установ на інституційних рівнях; Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II: «Регулювання розвитку ринку небанківських фінансових послуг в Україні» (номер державної реєстрації 0115U001561), в межах якої розроблено методичний підхід до оцінки ефективності регулювання ринків НФП України; Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця: «Розвиток ринків фінансових послуг в умовах інтеграції до європейського фінансового простору» (номер державної реєстрації 0115U004394), в межах якої здійснено оцінку ефективності впровадження досудового механізму врегулювання спорів на ринках НФП з урахуванням досвіду функціонування Фінансової арбітражної комісії Угорщини; «Оцінка стану ринків фінансових послуг»

(номер державної реєстрації 0117U000430), в межах якої сформульовано та науково обґрунтовано систему показників, що сприяє оцінці ефективності регулювання на ринках НФП та здійснено формалізацію зв'язків між заходами органу державного регулювання та станом названих ринків.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є обґрунтування та розроблення теоретико-методологічного, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі завдання:

- поглибити тлумачення сутності понять «фінансова операція», «фінансовий продукт», «фінансова послуга», визначивши принципи відмінності у змісті їх трактування, і здійснити класифікацію останніх за економічною та правовою ознакою;
- здійснити критичний аналіз існуючих визначень небанківської фінансової установи, сформувавши наукове визначення цього поняття, провести класифікацію зазначених установ;
- відобразити місце ринків НФП у системі функціонування фінансового ринку та ринків фінансових послуг, виокремити відмінності між останніми;
- визначити сутність ринків НФП у контексті інституційного підходу та сформувати інституційну структуру, виділити фактори впливу на розвиток ринків НФП;
- з'ясувати та узагальнити проблеми функціонування ринків НФП на підставі їх сегментування за інституційними рівнями;
- визначити інструменти та механізми впливу на розвиток ринків НФП, виокремивши валідацію як особливий механізм забезпечення саморегулювання на ринках НФП, а також здійснити сегментацію органів інституційного регулювання залежно від статусу їх створення;
- оцінити існуючі моделі регулювання ринків НФП у країнах ЄС на національному та наднаціональному рівнях;
- виділити основні етапи розвитку ринків НФП в умовах державного регулювання та здійснити оцінку впливу інституційного регулювання на функціонування ринків НФП;
- розробити аналітичний підхід для виявлення перебігу процесів розвитку на ринках НФП та визначення закономірностей їх функціонування в умовах реалізації державної політики щодо діяльності НФУ та захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг;
- сформувати та науково обґрунтувати систему показників для оцінювання ефективності інститутів регулювання на ринках НФП, здійснити формалізацію зв'язків між заходами Нацкомфінпослуг та станом ринків НФП;
- розробити методичний підхід та визначити рівень інституційної забезпеченості регіонів України НФП, виділити особливості функціонування ринків НФП на мезоінституційному рівні у передкризовий та посткризовий періоди;
- обґрунтувати та запропонувати комплекс заходів для забезпечення розвитку ринків НФП та визначити напрями залучення небанківських фінансових

установ при формуванні державно-приватного партнерства на досліджуваних ринках;

- визначити вплив інституційних моделей регулювання на розвиток ринків НФП у країнах ЄС та Україні, обґрунтувати необхідність впровадження європейської практики інституційного забезпечення захисту прав споживачів на національних ринках НФП;

- розробити та обґрунтувати концепцію сучасного розвитку ринків НФП України, сформулювати комплекс гіпотез, підходи та принципи їх функціонування з урахуванням особливостей інституційної будови ринків НФП.

Об'єктом дослідження обрано розвиток ринків небанківських фінансових послуг.

Предметом дослідження є теоретичні та концептуальні засади, методичні, аналітичні, практичні підходи та рекомендації щодо розвитку ринків НФП України з урахуванням інституційних змін.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертації є фундаментальні положення економічної та інституціональної теорії, теорії фінансів, державного регулювання економіки, регіональної економіки та системного аналізу. Для вирішення поставлених задач використано такі методи пізнання економічних явищ та процесів: *гносеологічного аналізу (контент-аналізу)* – для визначення сутності НФУ та їх класифікації: за наявністю мережі структурних підрозділів, колом проведених операцій, особливостями та напрямками діяльності, способом залучення та спрямованістю діяльності; *теоретичного узагальнення, синтезу, індукції та дедукції* – для обґрунтування сутності державного регулювання на ринках НФП, впровадження європейської практики регулювання досліджуваних ринків в Україні; *структурно-логічного аналізу* – для формування цілісного підходу в проведених дослідженнях; *порівняння* – для виділення особливостей розвитку ринків НФП на національному та локальному рівнях; *множинного регресійного аналізу* – для виявлення факторів впливу на функціонування ринків НФП та формалізації взаємозв'язків між складовими імітаційної моделі з використанням інструментів регулювання Нацкомфінпослуг та показниками функціонування ринків НФП; *статистичний метод* – для обробки інформації, що характеризує ринки НФП країн ЄС та України на загальнодержавному та локальному рівнях; *економіко-математичного моделювання* – для побудови інтегрального показника оцінки інституційного регулювання на досліджуваних ринках НФП; *метод ієрархій* – для встановлення взаємозалежності між проблемами, що притаманні ринкам НФП України; *тест Грейнджера, моделі VAR та ESM* – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей між параметрами сталого розвитку ринків НФП країни та інструментами Нацкомфінпослуг; *когнітивного моделювання* – для визначення пріоритетності дії інструментів Нацкомфінпослуг у контексті забезпечення розвитку ринків НФП; *кластерного аналізу* – для розділення сукупності значень показників ринків НФП і доведення існування кількох процесів розвитку; *графічний метод* – для унаочнення результатів побудови матриці позиціонування регіонів за рівнем забезпеченості фінансовими послугами, групування країн ЄС згідно з моделями регулювання на ринках НФП та

представлення результатів оцінки чутливості показників стану ринків НФП на заходи Нацкомфінпослуг. Використані методи наукового пізнання дозволили забезпечити концептуальну єдність наукового дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентують функціонування інститутів ринків НФП України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, НБУ, Міністерства фінансів України, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, дані об'єднань професійних учасників ринків – Ліги страхових організацій України (ЛІСОУ), Української федерації убезпечення (УФУ), Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ), Всеукраїнської асоціації кредитних спілок (ВАКС), Програми «Захисту вкладів» (ПЗВ), звітні дані учасників ринків НФП, державних регуляторів ринків НФП країн ЄС, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, ресурси мережі Інтернет, аналітичні розрахунки автора.

Обробку первинної інформації здійснено з використанням програмного забезпечення Microsoft Excel, Microsoft Visio, Statistica, Statgraphics Centurion та EVIEWS.

Наукова новизна отриманих результатів. Отримані в процесі системного дослідження обраної проблематики наукові результати у комплексі вирішують актуальну наукову проблему розробки й обґрунтування теоретичних і методичних підходів, а також формування концептуального та аналітичного забезпечення розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях. Ключові наукові положення дисертації, що становлять її новизну, полягають у такому.

Вперше:

- теоретично обґрунтовано концепцію сучасного розвитку ринків НФП України, що базується на принципах прозорості, єдності, функціонального призначення, стійкості, ефективності, довіри, соціальної відповідальності та комплексі аналітичних і методичних підходів до забезпечення функціонування та розвитку інституційної структури ринків НФП, що в цілому сприятиме зміцненню цих ринків, забезпечить їх стійкість до системних криз, дозволить створити консенквентну базу для їх довгострокового розвитку;

- розроблено аналітичний підхід для визначення особливостей перебігу процесів розвитку ринків НФП, який передбачає кількісну оцінку ключових показників функціонування ринків НФП шляхом розділення сукупності значень на групи методом кластерного аналізу та проведення багатовимірної кластеризації об'єктів за системою показників, а також здійснення якісної характеристики рівня розвитку вибраних показників на основі визначення граничних значень показників, що дозволило виявити закономірності прогресу та регресу на ринках в умовах реалізації політики Нацкомфінпослуг щодо діяльності НФУ та захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг;

- сформовано діагностичний інструментарій оцінювання ефективності політики Нацкомфінпослуг на ринках НФП, що ґрунтується на показниках, які характеризують сталий розвиток ринків НФП і мають причинно-наслідкову залежність від інструментів Нацкомфінпослуг, та передбачає обґрунтування кількісних значень їх рівнів (критичний, низький, задовільний, середній, висо-

кий), що дає можливість оцінити стан ринків НФП при реалізації політики держави щодо цих ринків;

- розроблено методичний підхід до визначення зміни стану ринків НФП в результаті впливу заходів Нацкомфінпослуг та незалежних факторів, який ґрунтується на когнітивному моделюванні та виборі сценаріїв впливу заходів Нацкомфінпослуг та незалежних факторів на стан досліджуваних ринків, що дає можливість визначити напрям взаємодії їх учасників та прогнозувати зміни показників стану ринків НФП при застосуванні інструментів регулювання Нацкомфінпослуг;

удосконалено:

- понятійний апарат теорії фінансів та теорії інституціоналізму щодо уточнення поняття «ринки небанківських фінансових послуг» з урахуванням зміни інституційної структури ринків, яке відрізняється виокремленням такої специфічної ознаки, як багаторівневність інституційної структури ринків НФП, що забезпечує рух НФП від одного економічного суб'єкта до іншого;

- визначення поняття «валідація на ринках НФП» як регулярного процесу самостійного визначення фахівцями платоспроможності НФУ на основі методу внутрішніх оцінок, базованого на застосуванні кількісних та якісних показників, що дозволяють здійснювати оцінку позичальників і контрагентів, розрізняти та виділяти ризики, а також забезпечують об'єктивну та послідовну оцінку останніх у процесі функціонування НФУ;

- систему класифікацій: фінансових послуг як за економічною, так і за правовою природою прояву ознак, що сприяє відмежуванню фінансових послуг одна від одної; небанківських фінансових установ, що, на відміну від існуючих, виокремлює їх за наявністю мережі структурних підрозділів та дозволяє врахувати фактори територіального розподілу та акумуляції ризиків їх діяльності; факторів впливу на функціонування ринків НФП, особливість якої полягає у виділенні атрибутів-категорій впливу, що сприяє визначенню ризиків впливу та встановленню якісних характеристик їх прояву на ринках НФП;

- аналітичний підхід до систематизації проблем функціонування ринків НФП України, відмінністю якого є врахування та використання методу ієрархій, що дозволяє визначити ієрархію впливу проблем, базовою з яких є низький рівень державного регулювання на ринках НФП;

- науковий підхід до оцінки розвитку ринків НФП шляхом розрахунку інтегрального показника, що, на відміну від існуючих, враховує кількісні показники функціонування цих ринків в умовах державного та інституційного регулювання, а саме: кількість установ, вартість активів НФУ, кількість споживачів НФП, вартість депозитного та кредитного портфелю КС, сума зібраних премій та сплачених страхових відшкодувань СК, вартість страхових резервів страховиків, розмір сукупного та резервного капіталу КС, а також загальна вартість статутного капіталу СК, що дозволяє порівнювати результативність діяльності професійних учасників залежно від способів їх регулювання;

- методичний підхід до оцінювання інституційної забезпеченості регіонів України НФП, який, на відміну від існуючих, передбачає побудову матриці позиціонування регіонів за ступенем забезпеченості фінансовими послугами й

обґрунтування кількісних значень їх рівнів (перенасичення, достатнього, низького та критичного), що дозволило сформувати карту інституційної забезпеченості регіонів України НФП, яка є основою формування пріоритетних напрямів залучення та розподілу фінансових ресурсів на мезоінституційному рівні;

дістали подальшого розвитку:

- уточнення визначення поняття «небанківська фінансова установа» на основі контент-аналізу, що відрізняється від існуючих урахуванням такої особливості, як характер проведення господарської діяльності (прибутковий чи неприбутковий), що дозволяє усунути протиріччя між юридичним та економічним тлумаченнями НФУ;

- трактування категорій «фінансовий ринок» та «ринок фінансових послуг», різниця між якими полягає в об'єктах та суб'єктах економічних відносин: об'єктами першого є фінансові активи, другого – фінансові послуги як інструменти задоволення потреб споживачів, а їх суб'єкти збігаються, однак виконують різні функції;

- інституційна структура ринків НФП, особливість якої полягає у виділенні чотирьох рівнів: першого з представництвом державних органів регулювання, другого – саморегулювальних (СРО) та самоврядних (СВО) організацій, третього – професійних учасників ринків, четвертого – споживачів послуг, що сприятиме систематизації зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на розвиток ринків НФП;

- напрями посилення системи інституційного регулювання на ринках НФП України, особливістю яких є імплементація європейської практики функціонування Фінансової арбітражної комісії як альтернативного та ефективного механізму досудового врегулювання спорів, що виникають між споживачами та надавачами НФП;

- науковий підхід до вибору оптимальної моделі інституційного регулювання на вітчизняних ринках НФП на основі побудови системи оцінювання рівня ефективності функціонування моделей регулювання ринків НФП країн ЄС та України з використанням якісних та кількісних параметрів, що дозволило розподілити країни ЄС за рівнем ефективності зазначених моделей.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у використанні теоретичних висновків, методичних підходів і практичних рекомендацій щодо вдосконалення функціонування ринків НФП України. Результати наукового дослідження знайшли своє практичне застосування в діяльності:

Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг – при підготовці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення захисту прав споживачів фінансових послуг» до другого читання в частині створення Фінансової арбітражної комісії як інституту досудового врегулювання спорів, що виникають між споживачами фінансових послуг та їх надавачами (довідка №4879/03 від 15.06.2016 р.);

ТДВ СТДВ «Глобус» – при впровадженні у процес організації діяльності СК валідації як процесу комплексної оцінки платоспроможності СК на основі

методу внутрішніх оцінок ризиків, що враховує ризики дочірніх, материнських та афілійованих установ (акт впровадження №2392 від 03.06.2016 р.);

Кредитної спілки «Йван» – при розробленні пріоритетних напрямів розвитку кредитної спілки в частині обґрунтування необхідності участі небанківських кредитних установ кооперативного типу у саморегулювальних організаціях, що сприяє досягненню кращих фінансово-економічних показників порівняно з тими кредитними спілками, що не беруть участь у таких об'єднаннях (акт про використання результатів та окремих пропозицій №87/2017 від 06.03.2017 р.);

Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації – при розробленні методичних підходів та проведенні розрахунків щодо оцінки рівня забезпеченості регіонів України послугами НФУ, запропонованих до використання регіональним кредитним спілкам та страховикам для виявлення слабких та сильних сторін ринків НФП (довідка №01/11-2017 від 06.11.2017 р.);

Регіонального відділення Українського союзу промисловців та підприємців у Закарпатській області – при розробленні рекомендацій щодо залучення НПП до фінансування об'єктів соціальної інфраструктури в Україні, що посилить економічний розвиток регіону, забезпечить ріст зайнятості і зростання доходів місцевих бюджетів (довідка №407/17 від 06.11.2017 р.);

Громадської організації «Спілка підприємців Закарпаття» – при розробці ініціатив щодо розвитку малого та середнього бізнесу у Закарпатській області в частині визначення ролі КС і СК у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону для обґрунтування важливості формування програми розвитку малого та середнього бізнесу (довідка №03-11/17 від 06.11.2017 р.);

Департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської облдержадміністрації – при розробленні Програм соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2017 рік та розвитку малого і середнього підприємництва в області на 2017-2018 рр. у частині оцінки інституційної забезпеченості регіонів України НФП, що може стати основою формування пріоритетних напрямів залучення та розподілу фінансових ресурсів у регіоні шляхом залучення КС до кредитування малого та середнього бізнесу і розміщення страхових резервів СК у банківських установах області (довідка №04/569 від 04.07.2017 р.);

Інституту національних стратегічних досліджень Угорщини – при розробленні Концепції розвитку Притисянського району Закарпаття щодо впровадження механізму сприяння доступу малих, середніх та мікропідприємств до іноземних джерел фінансування через діяльність кредитних спілок (довідка №NSKI/NIKI/72/1 (2016) від 06.10.2016 р.);

Асоціації «Об'єднання фінансових установ» – для розробки ініціатив щодо перспектив розвитку ринків НФП України в частині: впровадження механізмів, альтернативних державному регулюванню; реалізації Концепції розвитку ринків НФП, задля посилення конкурентоспроможності на ринках, розширення доступу населення до фінансових послуг, підвищення захисту прав споживачів НФП за допомогою розроблення дієвих заходів регулювання (довідка №3-27 від 27.07.2017 р.);

Всеукраїнської асоціації кредитних спілок – використано методичні підходи та проведено розрахунки щодо оцінки рівня розвитку кредитної кооперації в

розрізі суб'єктів – учасників професійних асоціацій (об'єднань), що свідчать про необхідність співпраці між професійними асоціаціями і сприяють виконанню Всеукраїнською асоціацією кредитних спілок завдань, спрямованих на розвиток національних ринків НФП (довідка №03-15 від 09.08.2017 р.);

Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ) – для обґрунтування необхідності консолідації діяльності фінансових посередників у напрямі подолання проявів асиметричності інформації на ринках НФП шляхом створення єдиної інформаційної системи фінансових консультантів та брокерів, впровадження окремих ліцензійних вимог для страхових агентів, запровадження обов'язкового повідомлення споживача про рівень його економічної та правової залежності від страховика (довідка №22/15478 від 30.06.2017 р.);

Ліги страхових організацій України – для вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування ринку страхових послуг у частині посилення ролі фінансових посередників на ринках НФП шляхом впровадження в практику обов'язкового страхування професійної відповідальності страхових посередників, створення загальнодоступної інформаційної бази даних Нацкомфінпослуг для доступу споживачів фінансових послуг, а також забезпечення контролю за належним розкриттям фінансовими установами перед клієнтами повної та достовірної інформації (довідка №202/III-6 від 15.06.2017 р.).

Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи щодо уточнення сутності понять «регулювання», «саморегульвні, самоврядні організації», «небанківська фінансова установа» впроваджено в навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» під час викладання навчальних дисциплін «Фінансовий менеджмент» та «Фінансовий ринок» (довідка № 2114/01-27 від 03.07.2017 р.) та Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II при викладанні дисциплін «Фінанси» та «Ринок фінансових послуг» (довідка №285/UA/2017 від 17.11.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані здобувачем особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. Внесок здобувача в роботах, виконаних у співавторстві, зазначено у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові розробки і результати дисертаційної роботи доповідалися на міжнародних та всеукраїнських конференціях, серед яких: III Пленум Спілки економістів України та Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні» (м. Київ, 20 вересня 2010 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток системи довіри та захисту прав споживачів фінансових послуг» (м. Харків, 30 вересня 2010 р.); International scientific conference UNITECH'10 (Gabrovo, 19-20 November 2010); Міжнародна науково-практична конференція «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» (м. Ужгород, 21-23 жовтня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених та студентів «Слов'янська культура та писемність: минуле та сучасність» (м. Ужгород, 19-20 травня 2011 р.); II Всеукраїнська науково-

практична інтернет-конференція «Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи» (м. Полтава, 11 листопада 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Україна-България – Европейски Съюз: современно състояние и перспективи» (м. Варна, 11-17 вересня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сталого розвитку економіки України в умовах інтеграційних процесів» (м. Ужгород, 5-6 грудня 2014 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки» (м. Полтава, 9-11 жовтня 2014 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України» (м. Ужгород, 23-25 квітня 2015 р.); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми фінансового моніторингу» (м. Харків, 10 квітня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку державно-приватного партнерства у галузі житлово-комунального господарства» (м. Харків, 1-28 лютого 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток національної економіки: теорія та практика» (м. Івано-Франківськ, 3-4 квітня 2015 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 24-25 вересня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Модернізація фінансово-кредитної стратегії розвитку регіону та громади: науковий погляд» (м. Ужгород, 29 жовтня 2015 р.); A II. Kárpát-medencei Közgazdász Konferencia emlékére (Budapest, 2016. február 11-12); Gazdasági fejlődés kihívásai és lehetőségei a nemzetközi együttműködések és európai tapasztalatok összefüggésében (Beregszász, 2016 május 6-7); Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансова політика України в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 25 березня 2016 р.); II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Правове забезпечення розвитку національних інноваційних систем в умовах глобалізації» (м. Харків, 14 листопада 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики» (м. Мукачево, 22-23 квітня 2017 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-кредитна система: вектор розвитку» (м. Ужгород, 26 квітня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні економічні, соціальні та екологічні детермінанти активізації розвитку країни та її регіонів» (м. Ужгород, 28-29 квітня 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (м. Харків, 1-2 червня 2017 р.); круглий стіл «Правове забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України та ринків фінансових послуг до права ЄС» (м. Харків, 8 грудня 2017 р.).

Публікації результатів дослідження. За результатами дисертації опубліковано 71 наукову працю: 1 одноосібну монографію, розділи у 4 колективних монографіях, 18 статей у наукових фахових виданнях України, 26 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз (у т.ч. 4 – у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science), 22 тези матеріалів конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 73,46 д.а., з яких особисто автору належить 71,86 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 670 сторінок машинописного тексту (27,92 авт. арк.). Дисертація містить 93 таблиці, з яких 22 займають 36 повних сторінок, 30 рисунків, з яких 7 займають 7 повних сторінок. Список використаних джерел становить 893 найменування на 86 сторінках, 22 додатка розміщено на 177 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації – 407 сторінок (16,96 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** здійснено обґрунтування актуальності теми дослідження, вказано сутність та визначено стан розроблення наукової проблеми, зазначено мету та завдання дослідження, зазначено новизну та прикладне значення отриманих результатів, названо форми оприлюднення та апробації результатів дисертації.

У першому розділі – **«Теоретичні аспекти забезпечення інституційного розвитку ринків небанківських фінансових послуг»** – визначено сутність понять «фінансова операція», «фінансовий продукт», «фінансова послуга» та здійснено класифікацію останніх за економічною природою; визначено поняття НФУ та проведено їх класифікацію; встановлено місце ринків НФП у системі функціонування фінансового ринку та ринків фінансових послуг; з'ясовано сутність ринків НФП у контексті інституційного підходу та відображено їх інституційну структуру, виділено фактори впливу на їх розвиток; встановлено та узагальнено проблеми функціонування ринків НФП на підставі його сегментування за інституційними рівнями.

За результатами сформованих економічною наукою тлумачень понять «фінансова операція», «фінансовий продукт», «фінансова послуга» встановлено, що остання характеризується такими ознаками: є специфічним видом діяльності суб'єкта господарювання, який надає послугу; носить нематеріальний характер; поєднується з переміщенням фінансових активів; рух фінансових активів передбачає здійснення учасниками цих послуг певної фінансової операції; існує визначений перелік суб'єктів економічних відносин, які мають право здійснювати їх надання. У результаті вивчення існуючих підходів до класифікації фінансових послуг доведено, що спільні для всіх фінансових послуг властивості дозволяють розмежувати їх та класифікувати. Сформована класифікація дозволяє чітко відмежовувати один вид фінансових послуг від іншого та застосовувати відповідні законодавчі норми.

На підставі проведення контент-аналізу визначено, що НФУ притаманні такі особливості: вони є суб'єктами економічних відносин, що внесені до відповідного державного реєстру фінансових установ; здійснюють господарську прибуткову чи неприбуткову діяльність; мають спеціалізовану правоздатність, тобто функціонують на основі статуту та відповідної ліцензії, що видається Нацкомфінпослуг згідно з чинним законодавством; функціонують на ринку як фінансові установи; характеризуються відносно вузькою спеціалізацією і надають послуги обмеженого характеру; сприяють трансформації капіталу в економіці.

З урахуванням особливостей надання НФП у роботі здійснено класифікацію НФУ. Існуючі класифікаційні ознаки розширено ознакою наявності мережі структурних підрозділів. Необхідність такого розширення пов'язана з підвищеними ризиками, що витікають із функціонування таких установ, і через це – з підвищеними законодавчими вимогами. Присутність НФУ у регіонах через мережу структурних підрозділів, окрім позитивних сторін, до яких слід віднести поширення фінансових послуг, формування додаткових джерел фінансових ресурсів НФУ, зростання зайнятості населення тощо, означає і певні ризики, що проявляються у підвищенні ймовірності банкрутства через акумуляцію ризиків та складності контролю за діяльністю структурних підрозділів НФУ.

У роботі визначено місце ринків НФП у системі функціонування фінансового ринку та ринків фінансових послуг. Встановлено, що основна різниця між ринками НФП та фінансовим ринком полягає у: множинному характері ринків НФП, на яких здійснюється купівля-продаж послуг специфічного характеру зі встановленням їх ціни, на відміну від фінансового ринку, на якому здійснюється акумуляція всіх вільних фінансових ресурсів у вигляді фінансових активів; відсутності з боку ринків НФП впливу на загальну грошову масу в державі, на відміну від фінансового ринку, що забезпечує такий вплив через дію механізму грошового мультиплікування; безпосередній участі клієнтів на ринках НФП у ринкових процесах, внаслідок чого на них поширюється законодавство із захисту порушених прав як споживачів; на фінансовому ринку професійні учасники виступають у ролі фінансових посередників між власниками тимчасово вільних коштів та тими, що мають потребу в них, а на ринках НФП НФУ – безпосередніми надавачами фінансових послуг.

Ринки НФП є особливими формами організації руху фінансових ресурсів між учасниками економічних відносин, що виникають з приводу купівлі-продажу НФП, визначають виникнення, розвиток та припинення цих відносин і характеризуються особливою багаторівневою інституційною структурою, що забезпечує рух послуги від одного економічного суб'єкта до іншого. Економічними інститутами є суспільно визнані функціонально-організаційні форми колективної економічної діяльності, через які реалізуються системні функції економіки. Базовими економічними інститутами ринків НФП на відповідних інституційних рівнях є споживачі, професійні учасники, професійні об'єднання НФУ, органи державного регулювання та інфраструктурні учасники цих ринків, які в цілому формують інституційну систему ринків НФП (рис. 1). Наявність великої кількості факторів, які пропонуються в економічній літературі для аналізу впливу на розвиток ринків НФП, свідчить про відсутність єдиних вихідних методичних засад їх класифікації, що проявляється через неврахування зміни ступеня впливу факторів залежно від рівня управління, об'єкта аналізу, їх підпорядкованості і взаємозв'язку. Визначено 12 класифікаційних ознак та 29 атрибутів-категорій впливу на розвиток ринків НФП, за допомогою яких ідентифікуються ризики та визначаються якісні характеристики їх прояву, що дозволяє систематизувати їх та встановити виклики для розвитку ринків НФП.

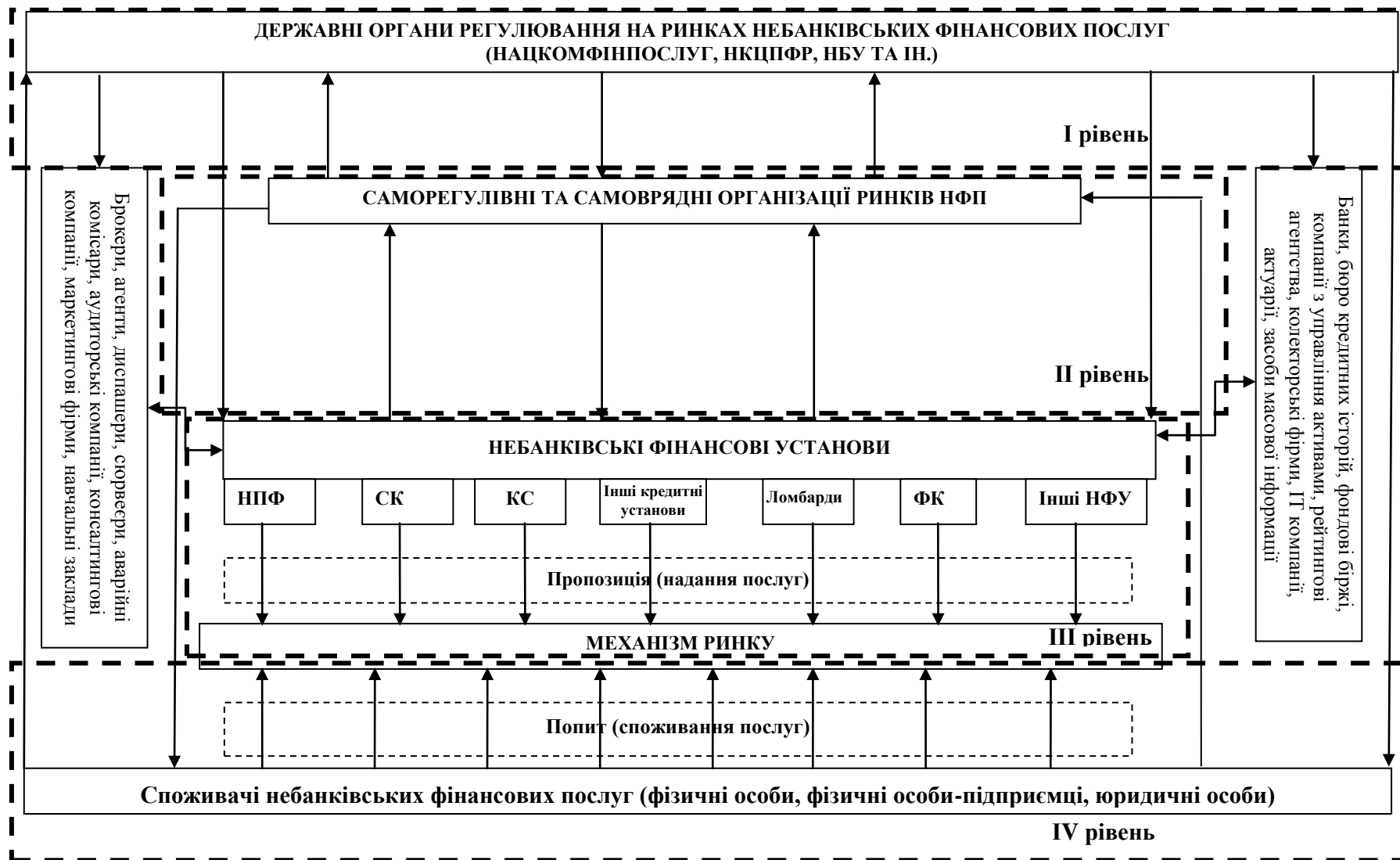

Рис. 1. Інституційна структура ринків небанківських фінансових послуг України

На основі системного аналізу систематизовано сукупність проблем, що гальмують розвиток ринків НФП, шляхом побудови ієрархічної структури (рис. 2).

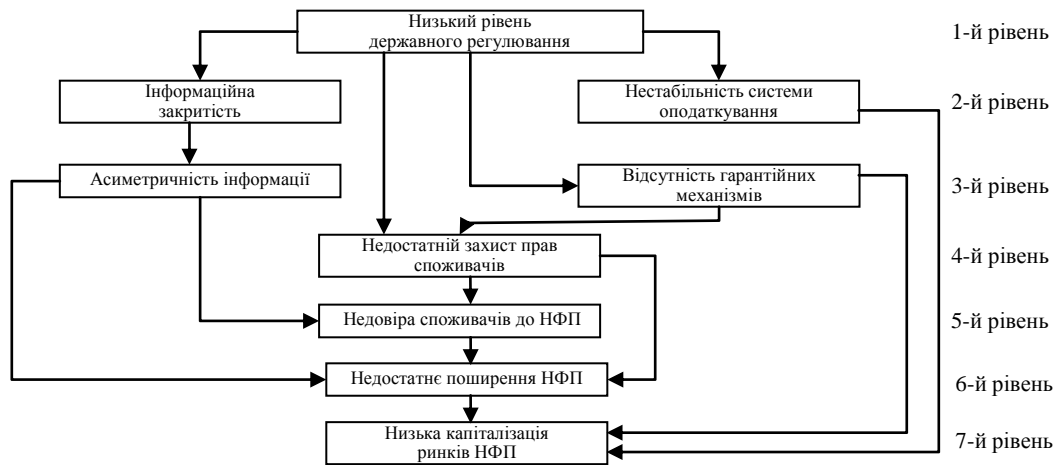

Рис. 2. Ієрархічно структурований граф проблем розвитку ринків НФП

Ієрархія впливу проблем на розвиток ринків НФП є 7-рівневою. Результати дослідження засвідчують необхідність підвищення ефективності державного регулювання ринків НФП як базової проблеми, що гальмує їх розвиток. На наступних двох рівнях (рівень 2-3) розміщено проблеми, пов'язані з інформаційною закритістю ринків, нестабільністю системи оподаткування, асиметричністю інформації та відсутністю гарантійних механізмів для споживачів НФП. На найнижчому рівні знаходиться проблема низької капіталізації ринків НФП, чому передують проблеми 4-6 рівня ієрархії, а саме: недостатній захист прав та недовіра споживачів НФП, а також недостатнє поширення останніх.

Розв'язання проблеми недостатньо якісного державного регулювання слугуватиме основою вирішення інших проблем, що притаманні ринкам НФП.

У другому розділі – «**Визначення особливостей функціонування інститутів на ринках небанківських фінансових послуг**» – ідентифіковано інструменти та механізми впливу на розвиток ринків НФП; виділено валідацію як один з новітніх інструментів оцінки ризиків функціонування НФУ; здійснено сегментацію органів інституційного регулювання залежно від правового статусу їх створення; оцінено існуючі моделі регулювання ринків НФП у країнах ЄС на національному та наднаціональному рівнях; виділено основні етапи розвитку ринків НФП України з точки зору їх державного регулювання.

Ринки НФП не розвиваються безсистемно, підлягаючи впливу через систему регулювання, що пов'язано з відповідальністю НФУ та держави за фінансові ресурси, що знаходяться у розпорядженні цих установ. Визначено три способи регулювання: державне, інституційне та саморегулювання. Виокремлення саморегулювання як одного із способів регулювання підтверджується зарубіжною практикою, що уможливорює для професійних учасників ринку самим здійснювати регулювання своєї діяльності. Одним із інструментів саморегулювання є валідація. У країнах ЄС валідація застосовується з метою комплексної оцінки ризиків діяльності НФУ в умовах функціонування єдиного економічного союзу і врахування ризиків дочірніх, материнських та афільованих установ.

У роботі валідація на ринках НФП тлумачиться як регулярний процес самостійного визначення незалежними фахівцями платоспроможності НФУ на основі методу внутрішніх оцінок, базованого на застосуванні кількісних та якісних показників, що дозволяють здійснювати оцінку позичальників та контрагентів, розрізняти та виділяти ризики, а також забезпечують об'єктивну та послідовну оцінку ризиків у процесі функціонування НФУ.

Нині існує кілька форм самоорганізації на ринках НФП України: СРО, які, згідно з чинним законодавством, є неприбутковими об'єднаннями фінансових установ, створені з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків НФП та яким делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках та сертифікації фахівців ринків НФП; СВО, які є об'єднаннями, що здійснюють координацію діяльності своїх учасників без права втручання в їх діяльність та реальних повноважень регулювання. Необхідність розмежування СРО та СВО пов'язана з відсутністю в останніх повноважень регулювання, делегованих державою, і внесення до відповідного реєстру.

Дослідженнями доведено складність вибору оптимальної моделі організації регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг. Виділяють чотири моделі державного регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг (в т.ч. і небанківських): інституціональну, функціональну, інтегровану й модель нагляду за двома завданнями (Twin Peaks). Фінансова криза в країнах ЄС 2008 р. вказала на наявність істотної проблеми на ринках фінансових послуг – недостатнє регулювання фінансового інституту-нерезидента національними регуляторами. У межах порівняльного аналізу макро- і мікропруденційної політики доведено, що макропруденційні органи регулювання відповідають за підтримку стабільності фінансової системи винятково на агрегованому рівні, а не на рівні окремих її суб'єктів, що є характерним для мікропруденційного регулювання. Через появу фінансової кризи в країнах ЄС відбуваються процеси інтеграції нагляду за ринками НФП у структурі Центральних банків (ЦБ). Якщо у 2008 р. частка країн ЄС, в яких ЦБ наділений функціями мікропруденційного регулювання, становила 56%, то у 2015 р. цей показник сягнув 67%.

Виділено чотири етапи розвитку ринків НФП України, що пов'язано з результатами функціонування державного регулювання НФУ. Початковий етап характеризувався відсутністю центрального органу державної влади, становленням законодавства на окремих ринках, неможливістю оцінки їх обсягу, кількості НФУ та їх учасників. На другому етапі відбувалося становлення першого органу державного регулювання на страховому ринку, функціонування якого пов'язано з постійною зміною функцій та підпорядкованості. Частка операцій, здійснених НФУ, становила не більше 1,3% ВВП. Третій етап розвитку ринків НФП характеризувався функціонуванням єдиного органу та реалізацією політики державного регулювання ринків НФП, посиленням впливу глобальних чинників на їх розвиток внаслідок вступу України до Світової організації торгівлі, зростанням конкуренції між надавачами послуг та зниженням концентрації ринків НФП. Цьому періоду властиве зростання частки послуг НФУ у ВВП держави з 3,6% у 2003 р. до 6,4% у 2009 р. Четвертий етап характеризується но-

вим підходом органу державного регулювання до роботи з професійними учасниками, їх об'єднаннями та захисту прав споживачів НФП, чому сприяє реформування державного регулювання і створення центру адміністративних послуг.

У третьому розділі – «**Аналітичні аспекти інституційного забезпечення розвитку ринків небанківських фінансових послуг України**» – запропоновано до практичного використання розроблений аналітичний підхід до встановлення процесів розвитку ринків НФП; здійснено оцінку рівня впливу інституційного регулювання на функціонування ринків НФП; сформовано та науково обґрунтовано систему показників для оцінювання ефективності інститутів регулювання на ринках НФП та здійснено формалізацію зв'язків між заходами Нацкомфінпослуг та станом ринків НФП; розроблено методичний підхід до визначення зміни стану ринків НФП та заходів Нацкомфінпослуг і незалежних факторів, здійснено прогнозування зміни показників стану ринків НФП при реалізації коригуючих дій політики Нацкомфінпослуг.

За період 2004-2016 рр. активи НФУ зросли у 6,4 раза, а їх частка у ВВП України – до 6,8%, що свідчить про випереджальні темпи росту активів НФУ порівняно з ростом економіки держави. На основі розробленого аналітичного підходу (рис. 3) встановлено, що ринки НФП характеризуються кількома періодами розвитку, яким притаманні протилежні тенденції.

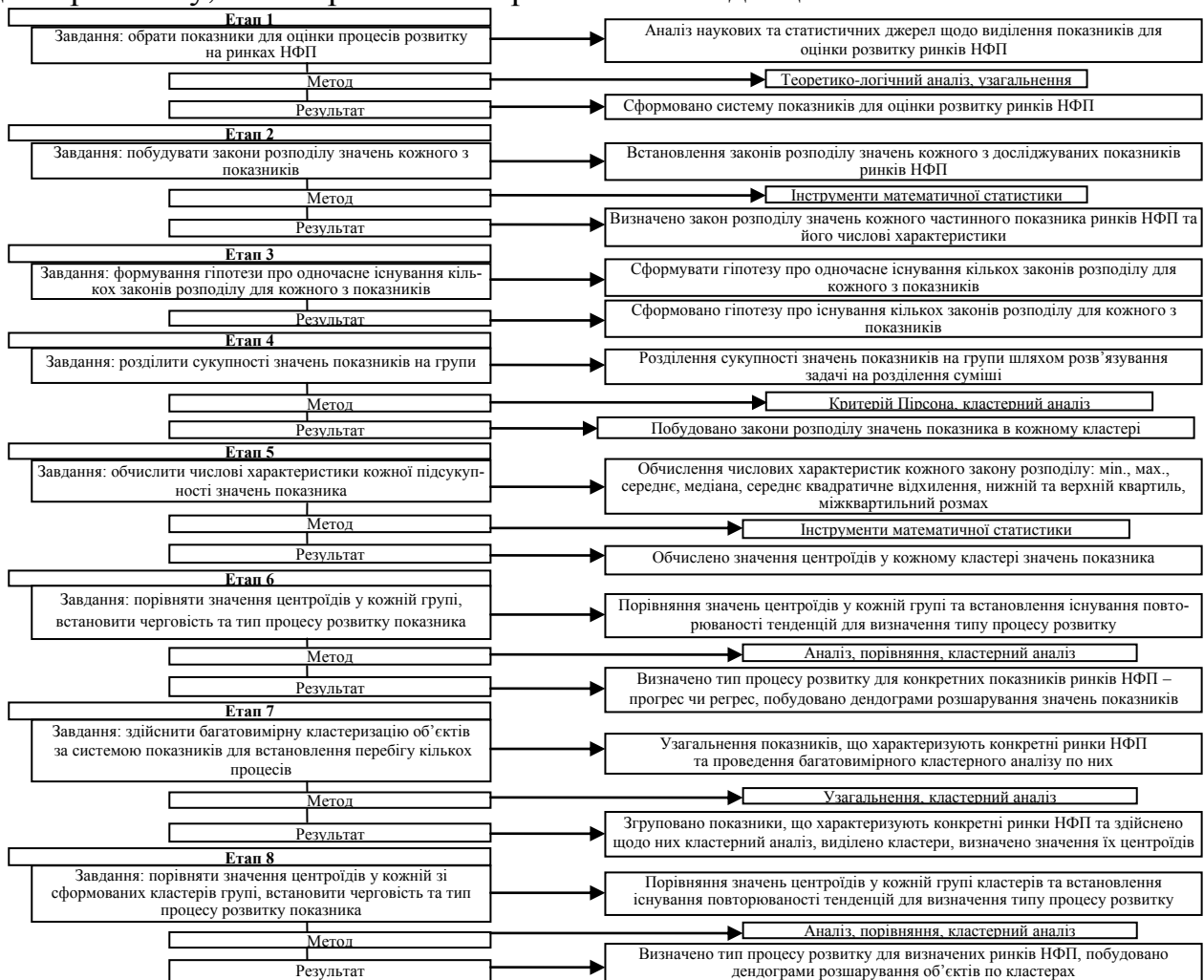

Рис. 3. Аналітичний підхід до визначення особливостей перебігу процесів розвитку ринків НФП

Проведені аналітичні дослідження дозволили визначити, що ринку страхування притаманні такі особливості: ризикове страхування характеризувалося позитивними тенденціями росту у 2004-2011 рр., а починаючи з 2012 р. відбувається регрес; страхування життя більш усталено розвивалося саме у 2014-2016 рр., на противагу регресу 2004-2013 рр.; на ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВВНТЗ) посилення тенденцій усталеного розвитку констатується у 2008-2016 рр., підтверджуючись вищими значеннями центроїдів для кожного з показників, що характеризує цей ринок порівняно з періодом 2005-2007 рр. Циклічність процесів притаманна ринку кредитної кооперації, якому властиве розділення хронологічних рамок на три періоди, що характеризуються черговістю процесів прогресу та регресу – саме період 2005-2010 рр. був найбільш сприятливим для розвитку кредитної кооперації.

Отримані результати свідчать, що на ринках НФП України чільне місце належить органам інституційного регулювання, діяльність яких сприяє поліпшенню фінансово-господарської діяльності установ та підтверджується досягненням НФУ зазвичай кращих фінансово-економічних показників. Це засвідчує порівнянням розрахованих значень (табл. 1) інтегрального показника розвитку кредитної кооперації ($R_{УКР}^{КК}$) та страхового ринку України ($R_{УКР}^{СК}$) з аналогічними показниками тієї частини, що входить у систему інституційного регулювання – $R_{НАКСУ}^{КК}$, $R_{ВАКС}^{КК}$, $R_{ПЗВ}^{КК}$, $R_{ЛСОУ}^{СК}$, $R_{УФУ}^{СК}$ – інтегральних показників розвитку членів-учасників НАКСУ, ВАКС, ПЗВ, ЛСОУ та УФУ.

Таблиця 1

Інтегральні показники розвитку ринку кредитного кооперування та страхового ринку в системі інституційного регулювання України

Показник	Значення показників за роками								Зміна до попереднього року						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
$R_{НАКСУ}^{КК}$	0,99	0,97	0,87	0,91	1,03	0,93	0,92	0,90	-0,03	-0,10	0,04	0,12	-0,10	-0,01	-0,01
$R_{ВАКС}^{КК}$	0,99	1,08	0,98	1,04	1,04	0,87	0,83	0,95	0,10	-0,11	0,07	0,00	-0,17	-0,04	0,12
$R_{ПЗВ}^{КК}$	0,76	1,16	0,87	1,03	1,00	0,87	0,88	1,02	0,40	-0,29	0,16	-0,03	-0,13	0,01	0,14
$R_{УКР}^{КК}$	0,72	0,86	0,72	1,06	0,98	0,87	0,93	0,99	0,14	-0,13	0,34	-0,08	-0,12	0,06	0,07
$R_{ЛСОУ}^{СК}$	1,87	0,95	1,17	1,11	0,96	0,92	1,00	1,00	-0,92	0,22	-0,06	-0,15	-0,04	0,08	0,00
$R_{УФУ}^{СК}$	1,06	1,36	0,99	1,52	1,25	1,11	1,23	1,03	0,30	-0,37	0,53	-0,27	-0,14	0,12	-0,21
$R_{УКР}^{СК}$	0,98	1,05	0,98	1,05	1,09	1,04	1,10	1,03	0,07	-0,07	0,07	0,04	-0,05	0,06	-0,07

Дані табл. 1 доводять, що на ринках НФП України чільне місце належить СРО, діяльність яких сприяє поліпшенню фінансово-господарської діяльності установ та досягненню НФУ кращих фінансово-економічних показників. У той же час отримані розрахунки засвідчують позитивний характер впливу функціонування СРО на ринках НФП України і необхідність подальшого розширення кола учасників таких об'єднань, у тому числі і шляхом передачі Нацкомфінпослуг частини своїх повноважень.

Грунтуючись на офіційній звітності Нацкомфінпослуг, сформовано первинну сукупність показників, які характеризують стан страхового ринку, ринку кредитних послуг та ринку недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ). Для

виявлення причинно-наслідкових залежностей показників стану ринків НПФ та інструментів Нацкомфінпослуг при формуванні системи показників стану ринків НПФ розроблено та застосовано діагностичний інструментарій (рис. 4) для оцінювання ефективності політики Нацкомфінпослуг на ринках НПФ.

Етап 1. Виявлення причинно-наслідкової залежності між інструментами Нацкомфінпослуг та показниками стану ринків небанківських фінансових послуг					
Завдання	Визначення сукупності показників стану страхового ринку, ринку кредитних послуг, ринку НПЗ				
Методи	1) Теоретичне узагальнення. 2) Тест Грейнджера на причинно-наслідкову залежність; тести Діккі-Фуллера, Філіпса-Перрона (PP-тест) Квятківського-Філіпса-Шмідта-Шина (KPSS-тест). 3) Моделі векторної авторегресії: $y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t$, де y_t – k-мірний вектор ендогенних змінних; x_t – d-мірний вектор екзогенних змінних; A_1, \dots, A_p і B – матриці коефіцієнтів, які належать оцінюванню; ε_t – вектор збурень залишків.				
Результат	Показники стану ринків небанківських фінансових послуг, які змінюються під впливом інструментів Нацкомфінпослуг				
Загальний обсяг валових страхових премій на 40,6%, у короткостроковому періоді, обумовлений власними попередніми значеннями, зі зменшенням частки до 26%, у довгостроковому періоді, на 59,4 – 74% – кількістю перевірок Нацкомфінпослуг (зростаюча тенденція протягом періоду).	Показники, індикатори стану страхового ринку та їх умовні позначення: O_4 – валові страхові премії, O_8 – рівень валових виплат, O_9 – чисті страхові премії, O_{10} – чисті страхові виплати, O_{11} – рівень чистих виплат, O_{14} – сплачено на перестраховання, перестраховикам-нерезидентам, O_{15} – виплати, компенсовані перестраховиками, O_{17} – виплати, компенсовані перестраховиками-нерезидентами, O_{18} – отримані страхові премії від перестраховувальників-нерезидентів, O_{19} – виплати, компенсовані перестраховувальникам-нерезидентам, O_{20} – обсяг сформованих страхових резервів, O_{21} – обсяг сформованих страхових резервів зі страхування життя, O_{22} – обсяг сформованих страхових технічних резервів, O_{23} – загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2)), O_{24} – активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів, O_{25} – обсяг сплачених статутних капіталів, O_{26} – кількість установ (страховиків) на ринку, O_{28} – кількість споживачів страхового ринку.				
У короткостроковому періоді загальні активи установ, які надають кредитні послуги, на 71,3% залежать від власних тенденцій розвитку, на 28,7% від кількості перевірок Нацкомфінпослуг, з поступовим збільшенням залежності до 33,8% у довгостроковій перспективі.	Показники, індикатори стану ринку кредитних послуг та їх умовні позначення: K_1 – загальна кількість установ, які надають кредитні послуги, K_2 – загальні активи установ, які надають кредитні послуги, K_4 – загальна кількість кредитів, наданих установами ринку кредитних послуг, K_5 – включення до державного реєстру (за період) установ, які надають кредитні послуги, K_6 – виключення з державного реєстру (за період) установ, які надають кредитні послуги, K_7 – дохід установ, які надають кредитні послуги.				
У першому періоді загальна кількість учасників НПФ на 100% залежить від зміни власних тенденцій, зі стрімким зростанням залежності до 30%, у короткостроковій перспективі від кількості перевірок Нацкомфінпослуг.	Показники, індикатори стану ринку НПЗ та їх умовні позначення: N_2 – загальна кількість учасників НПФ, N_3 – загальна вартість активів НПФ, N_4 – пенсійні внески, N_5 – пенсійні внески від фізичних осіб-підприємців, N_7 – пенсійні внески від юридичних осіб, N_9 – кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, N_{12} – чиста вартість активів недержавних пенсійних фондів, N_{14} – кількість НПФ на ринку, N_{15} – кількість споживачів ринку НПЗ.				
Етап 2. Визначення кількісних рівнів показників стану ринків небанківських фінансових послуг					
Завдання	Визначити кількісні рівні стану страхового ринку, ринку кредитних послуг та НПЗ, які змінюються під впливом інструментів Нацкомфінпослуг				
Методи	Шкалювання «3σ»				
Результат	Граничні значення показників стану страхового ринку, ринку кредитних послуг та НПЗ				
Показник	Критичний Низький Задовільний Середній Високий				
O_4	[5486,38; 11907,54]	(11907,54; 18328,71]	(18328,71; 24749,87]	(24749,87; 31171,04]	(31171,04; 37592,2]
O_{28}					
K_1	[422,46; 677,32]	(677,32; 932,18]	(932,18; 1187,03]	(1187,03; 1441,89]	(1441,89; 1696,75]
K_7					
N_2	[0; 212]	(212; 424]	(424; 636]	(636; 847]	(847; 1059]
N_{15}					

Рис. 4. Етапи застосування діагностичного інструментарію оцінювання ефективності політики Нацкомфінпослуг на ринках НПФ України

На основі результатів дослідження сформовано систему показників ринків фінансових послуг, яка враховує: причинно-наслідкові залежності між заходами Нацкомфінпослуг, факторами впливу та параметрами ринків фінансових послуг; особливості оцінювання параметрів страхового ринку, ринку кредитних послуг та ринку НПЗ. Система показників стану ринку НПЗ налічує 10 показників, ринку кредитних послуг – 6 основних показників, а страхового ринку – 18 показників. Сформована система показників, що характеризують ринки НПФ, та визначення причинно-наслідкових зв'язків між ними та інструментами Нацкомфінпослуг дозволили здійснити формалізацію цих зв'язків та визначення стану ринків НПФ в умовах регулювання шляхом побудови інтервальних шкал для оцінювання стану ринків НПЗ, кредитних послуг та страхування, результати яких представлено на рис. 5.

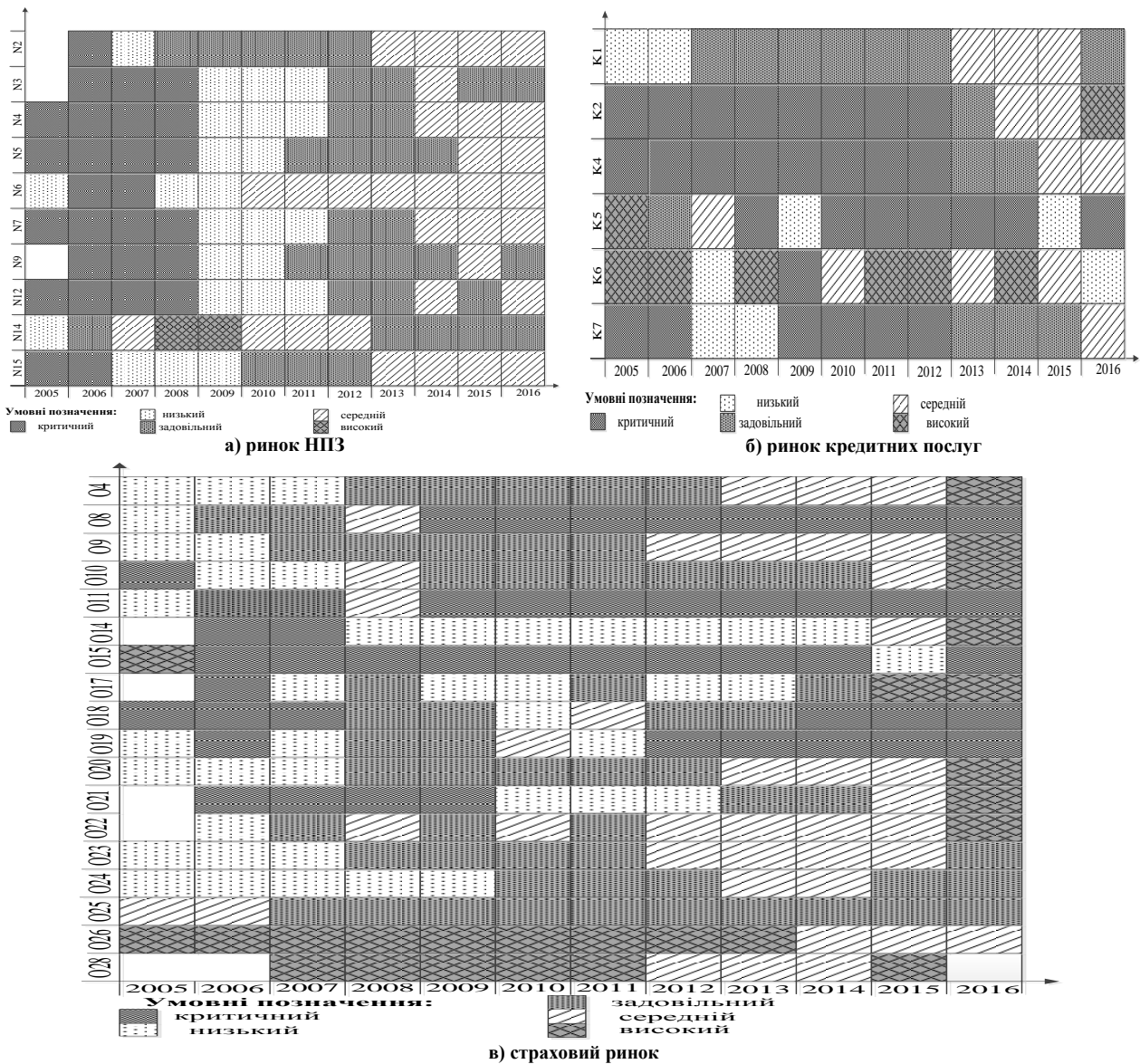

Рис. 5. Динаміка оцінки стану ринків НФП України у 2005-2016 рр.

Ринок НПЗ у період 2005-2008 рр. за більшістю показників характеризувався як критичний, з позитивною динамікою змін кількості НПФ (N14) та споживачів послуг ринку НПЗ (N15). Період 2008-2011 рр. ознаменувався низьким станом розвитку ринку НПФ. За 2012-2016 рр. ринок НПЗ за основними параметрами досягав задовільного та середнього стану розвитку (збільшення обсягу пенсійних внесків (N4), пенсійних внесків від фізичних осіб – підприємців (N6) та юридичних осіб (N7), та кількості споживачів ринку НПЗ).

Ринок кредитних послуг характеризується різноспрямованістю його економічних процесів за певний проміжок часу. Обсяги активів установ, які надають кредитні послуги, характеризують ринок кредитних послуг як критичний, загальна кількість кредитних установ – як задовільний. У 2013-2016 рр. для ринку кредитних послуг властиве покращення стану, оскільки обсяги доходів установ, що надають кредитні послуги, відповідали задовільному та середньому його стану (K7), а також загальні обсяги активів цих установ (K2) та обсяги наданих ними кредитів (K4).

Стан страхового ринку у цей період змінюється, досягаючи: стану середнього розвитку внаслідок позитивної зміни обсягу валових страхових премій (O4) та чистих страхових премій (O9), обсягу сформованих страхових резервів (O20), розміру загальних активів страховиків (O23) та активів; задовільного стану, згідно з кількістю споживачів страхового ринку (O28).

З метою визначення напрямів взаємодії професійних учасників ринків НПФ і Нацкомфінпослуг та прогнозування зміни показників стану ринків НПФ при реалізації коригуючих дій політики Нацкомфінпослуг розроблено та застосовано методичний підхід (рис. 6), що ґрунтується на когнітивному моделюванні та виборі сценаріїв впливу заходів Нацкомфінпослуг та незалежних факторів на стан ринків НПФ.

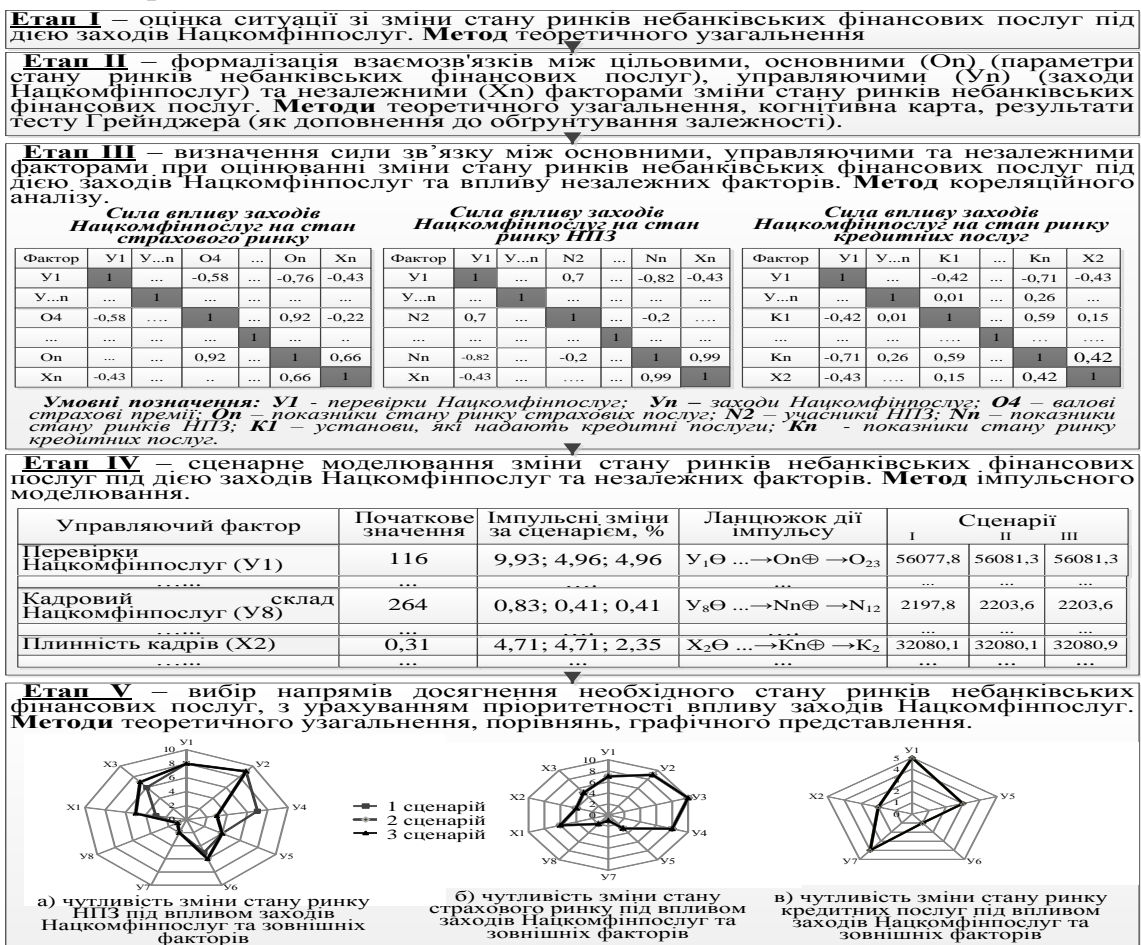

Рис. 6. Основні етапи методичного підходу до визначення зміни стану ринків НПФ у результаті впливу заходів Нацкомфінпослуг та незалежних факторів

На підставі результатів дослідження за тестом Грейнджера формалізовано та підтверджено такі взаємозв'язки між заходами Нацкомфінпослуг і параметрами ринків НПФ: параметри ринку НПЗ мають власні особливості. А саме: загальна вартість активів НПФ на 72% формується за рахунок зміни обсягу надходжень від штрафів і на 60 % – кількості прийнятих розпоряджень Нацкомфінпослуг; загальна кількість учасників НПФ на 55% формується під впливом кількісного вираження прийнятих розпоряджень Нацкомфінпослуг; зміна загальної вартості активів НПФ на 74% зумовлює формування кількості перевірок Нацкомфінпослуг і анульованих та зупинених ліцензій.

Систему основних взаємозв'язків параметрів ринків НФП з інструментами Нацкомфінпослуг представлено когнітивною моделлю. За результатами структурного аналізу когнітивних карт впливу заходів Нацкомфінпослуг на стан ринків НФП структуровано властивості сценаріїв розвитку ринків НФП; проаналізовано цілі на несуперечність (застосування заходів сприяє забезпеченню стабільності досліджуваних ринків); оцінено напрям впливу управляючих факторів на цільові з урахуванням узгодженості дії факторів. Відповідно до результатів сценарного моделювання зроблено висновок, що за умови реалізації 3-го сценарію, тобто скорочення плинності кадрів, зменшення скарг від фізичних осіб, кількості перевірок Нацкомфінпослуг та штрафів, кількості виключених фінансових установ та поліпшення кадрового складу Нацкомфінпослуг досягається поліпшення стану ринків НФП.

Стан ринку НПЗ, з ранговою пріоритетністю відповідно до основних трьох сценаріїв, реагує у такому порядку: на зміну кадрового складу Нацкомфінпослуг; рішення Нацкомфінпослуг; повідомлення про відмивання коштів; обсяг виконання бюджету; виключення фінансових установ; скарги від фізичних осіб; зміни законодавчої бази. Згідно з результатами моделювання, зростання значення цільового показника відбувається за рахунок: 1 – стабільної законодавчої бази; 2 – зменшення плинності кадрів Нацкомфінпослуг, 3 – зменшення повідомлень про відмивання коштів, 4 – сприятливих рішень Нацкомфінпослуг, 5 – зменшення перевірок Нацкомфінпослуг.

За основними сценаріями розвитку подій страховий ринок реагує у більш значному кількісному вираженні на: рішення Нацкомфінпослуг, кадровий склад Нацкомфінпослуг; повідомлення про відмивання коштів; плинність кадрів. Зміна пріоритетності впливу управляючих факторів, зумовлена зміною стану страхового ринку за відповідними сценаріями розвитку ринків НФП.

У четвертому розділі – **«Аналітичне забезпечення розвитку ринків небанківських фінансових послуг на мезоінституційному рівні»** – виокремлено особливості функціонування ринків НФП на мезоінституційному рівні в передкризовий та посткризовий періоди, а також розроблено методичний підхід, на основі якого визначено рівень забезпеченості регіонів України НФП.

Доступ населення до НФП забезпечується розгалуженою мережею структурних підрозділів НФУ. За даними Нацкомфінпослуг, станом на кінець 2016 р. діяло 2125 небанківських установ, а також 9484 їх структурних підрозділів у регіонах України, причому останніми роками спостерігається скорочення кількості зареєстрованих фінансових установ та їх структурних підрозділів. Фінансовим центром України вважається м. Київ, і це підтверджується високою часткою зареєстрованих у столиці НФУ. У 2016 р. ця частка становила 52,5% усіх НФУ, більше 14,1% структурних підрозділів функціонує в м. Києві. У 2016 р. 21,0% усіх фінансових установ та їх структурних підрозділів проводили діяльність у м. Києві. Високий рівень забезпечення інститутами ринків НФП у 2016 р. спостерігається у Дніпропетровській (11,8%), Харківській (7,1%) та Донецькій (5,7%) областях. Стосовно розвитку НПЗ відзначено суттєві диспропорції у забезпеченості регіонів цими послугами внаслідок відсутності НПФ у 44% усіх регіонів України.

Проведений аналіз засвідчив, що базою зростання регіональних ринків НФП є м. Київ та Київська область, збільшення ринкової частки яких становило 27,5%, або 85,6% групи регіонів, що динамічно розвиваються. Високі темпи скорочення ринків НФП групи аутсайдерів (-77,9%) свідчить про існування кризових явищ у цих регіонах. Встановлено, що проведення активних бойових дій у Донецькій та Луганській областях суттєво вплинуло на функціонування НФУ – ринки НФП скоротилися на 83,2% – з 5,11 млрд. грн. у 2013 р. до 0,86 млрд. грн. у 2016 р. Доведено, що низька привабливість регіону з точки зору залучення фінансових ресурсів учасників ринків призведе до поетапного закриття та ліквідації регіональних НФУ і структурних підрозділів установ з інших регіонів України, суттєвого скорочення ринків НФП у названих областях.

Розроблено методичний підхід до оцінки рівня забезпеченості регіонів небанківськими фінансовими послугами, що пов'язано з необхідністю проведення регіональної інтеграції України відповідно до Стратегії інтеграції України до ЄС. На основі розробленого підходу здійснено позиціонування регіонів України за рівнем забезпеченості НФП (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця забезпеченості регіонів України НФП за період 2006-2016 рр.

Позиція за рівнем забезпечення страховими послугами ($R_{СК}$)	Позиція за рівнем забезпеченості послугами кредитної кооперації ($R_{КС}$), (кількість регіонів, їх частка у %)				Кількість регіонів (%)
	Перенасичення $R_{КС} \geq 1,5$	Достатнього рівня $1 \leq R_{КС} < 1,5$	Низького рівня $0,5 \leq R_{КС} < 1$	Критичного рівня $R_{КС} < 0,5$	
Перенасичення ($R_{СК} \geq 1,5$)	-	м. Київ та Київська область (2; 7,4)	-	-	2 (7,4)
Достатнього рівня ($1 \leq R_{СК} < 1,5$)	-	Одеська (1; 3,7)	Запорізька (1; 3,7)	-	2 (7,4)
Низького рівня ($0,5 \leq R_{СК} < 1$)	Черкаська (1; 3,7)	Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Херсонська, Львівська (5; 18,5)	АР Крим та м. Севастополь, Вінницька, Волинська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська (12; 44,4)	Дніпропетровська, Житомирська, Полтавська, Рівненська, Сумська (5; 18,5)	23 (85,2)
Критичного рівня ($R_{СК} < 0,5$)	-	-	-	-	-
Кількість регіонів	1 (3,7)	8 (29,6)	13 (48,1)	5 (18,5)	27 (100)

Наведені в табл. 2 дані дозволили виявити регіони України, в яких констатується низький рівень розвитку страхування та кредитного кооперування. Високі показники забезпеченості як страховими послугами, так і послугами кредитного кооперування ($R_{КС,СК} \geq 1$) у досліджуваному періоді відмічаються у 3 регіонах (м. Києві, Київській та Одеській областях), що становить 11,1% усіх регіонів держави. Черкаська область характеризується перенасиченням послуг кредитного кооперування, однак існує низький рівень забезпеченості страховими послугами. У Запорізькій області протилежна ситуація – існує достатній рівень забезпеченості страховими послугами, однак бракує забезпеченості послугами кредитної кооперації. У Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській, Херсонській областях достатній рівень забезпеченості послугами кредитної кооперації нівелюється недостатністю послуг страхування. Для 12 (44,4%) регіонів – АР Крим та м. Севастополь, Вінницької, Донецької, Волинської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської областей – характерний низь-

кий рівень забезпеченості НФП. Критично низький рівень забезпеченості НФП констатується у Дніпропетровській, Житомирській, Рівненській, Полтавській та Сумській областях, що свідчить про недостатню стратегічну спрямованість наявного потенціалу ринків НФП, суперечить принципам сталого розвитку та вимагає вдосконалення існуючих підходів регулювання.

У п'ятому розділі – **«Концептуальне забезпечення інституційного розвитку ринків небанківських фінансових послуг»** – запропоновано комплекс заходів для забезпечення розвитку ринків НФП та визначено напрями залучення НФП при формуванні державно-приватного партнерства на досліджуваних ринках; визначено вплив інституційних моделей регулювання на розвиток ринків НФП в країнах ЄС та Україні; обґрунтовано необхідність впровадження європейського досвіду інституційного забезпечення захисту прав споживачів на національних ринках НФП; розроблено і обґрунтовано концепцію сучасного розвитку ринків НФП України, сформовано комплекс гіпотез, підходи та принципи функціонування з урахуванням особливостей інституційної будови ринків НФП.

З метою вдосконалення державного регулювання на ринках НФП необхідно здійснити такі заходи: забезпечити інституційну спроможність Нацкомфінпослуг шляхом впровадження платежів з нагляду; налагодити міжвідомчу координацію державних органів, посиливши захист ринків від системних криз; забезпечити співробітництво з міжнародними організаціями та асоціаціями шляхом приєднання до їх роботи, особливо до IAIS (Міжнародної асоціації страхового нагляду) і IOPS (Міжнародної організації нагляду за пенсійними фондами); знизити рівень зарегульованості шляхом спрощення регуляторної правової бази та отримання ліцензій НФУ тощо. Державно-приватне партнерство на ринках НФП України може бути реалізовано шляхом: залучення недержавних пенсійних фондів та страхових компаній при запровадженні повноцінного функціонування трирівневої системи пенсійного забезпечення; компаній з управління активами та недержавних пенсійних фондів при фінансуванні будівництва інфраструктурних об'єктів; співпраці лізингових компаній з підприємствами житлово-комунального господарства для фінансування модернізації житлового фонду; фінансування КС заходів із енергозбереження, розвитку малого та середнього бізнесу, розвитку аграрного виробництва, зеленого туризму, а також поліпшення побутових умов населення.

З метою оцінки ефективності функціонування моделей регулювання ринків НФП та доцільності переходу України з існуючої моделі державного регулювання на іншу на основі порівняльного аналізу 28-ми країн ЄС та України на основі бальної системи побудовано комплексну підсумкову оцінку ефективності регулювання ринків НФП. Визначено частки ефективності моделі, тобто який відсоток країн за моделями мають оцінку від 4 до 1 (табл. 3).

Аналіз існуючих моделей регулювання показав, що в багатьох країнах світу внаслідок проведення істотних реформ на ринках фінансових послуг створено відповідні мегарегулятори ринків, що здійснюють комплексне регулювання останніх, у той же час система державного регулювання розвитку ринків НФП залежить від історичних та національних традицій, стабільності рівня економі-

ки країни. Доведено, що модель Twin Peaks має кращі показники, ніж інші моделі, тому для України доцільним є перехід до зазначеної моделі та запровадження двох окремих органів регулювання та нагляду.

Таблиця 3

Оцінка ефективності моделей регулювання ринків НФП

Модель регулювання	Розподіл країн за рівнем ефективності, %			
	1	2	3	4
Відокремлені органи нагляду (секторальна модель)	12,5	37,5	50,0	-
Країни, де ЦБ має наглядовий мандат	-	36,4	27,3	36,4
Twin Peaks	33,3	66,7	-	-
Країни з повною інтеграцією у ЦБ	16,7	16,7	50,0	16,7

Фінансова криза, що охопила ринки НФП у 2008-2009 рр., вказала на недосконалість захисту прав споживачів цих послуг в Україні. Прийняття Концепції захисту прав споживачів НФП в Україні покликано посилити рівень захищеності населення України при споживанні НФП та відновити довіру населення до НФУ, яка суттєво знизилася внаслідок банкрутств НФУ – КС та СК. Низький рівень захищеності фізичних осіб підтверджує кількість звернень населення до Нацкомфінпослуг, особливо в кризові періоди (табл. 4), та численні судові позови, часті випадки відкликання ліцензій НФУ.

Таблиця 4

Структура звернень до Нацкомфінпослуг у розрізі ринків НФП у 2004-2016 рр.

Ринки НФП	Структура звернень за роками, %														Зміна у %:	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2008/2004	2016/2008	
В цілому від громадян	65,3	45,7	65,7	67,0	78,8	72,0	53,6	67,0	65,4	84,6	81,9	92,7	84,1	13,5	5,3	
Страхового ринку	35,4	43,0	53,9	49,3	54,4	49,1	43,4	33,2	67,1	75,7	72,6	70,7	74,6	19,0	20,2	
Кредитного кооперування	10,7	9,0	11,5	21,0	36,3	41,6	48,3	30,1	24,8	14,7	5,9	7,3	9,2	25,6	-27,2	
Фінансових компаній і ломбардів	-	37,0	27,5	15,4	8,8	8,0	2,4	1,3	4,9	6,2	3,8	7,6	10,3	8,8	1,5	
НПФ	-	2,0	1,5	0,6	0,5	1,2	0,5	0,1	0,2	2,2	9,1	2,3	1,1	0,5	0,6	

Активізація проблем забезпечення достатнього рівня захисту прав споживачів потребує вдосконалення існуючої практики. Враховуючи, що Україна обрала євроінтеграційний шлях розвитку, необхідною умовою входження у європейський економічний простір (ЄЕП) є імплементація відповідних вимог ЄС у різних сферах економіки, в т.ч. і у сфері захисту прав споживачів НФП.

На основі угорського досвіду функціонування Фінансової арбітражної комісії доведено, що діяльність такого органу медіації на ринках сприяє вирішенню більш ніж 50% спорів, що виникають між споживачами та НФУ, ще в досудовому порядку. Тому в умовах дерегулювання ринків НФП впровадження інституту медіації в Україні на базі угорського досвіду функціонування Фінансової арбітражної комісії сприятиме ефективності вирішення спорів, посиленню довіри населення до професійних учасників та до самої системи регулювання.

В межах вирішення поставлених завдань наукового дослідження висунуто та доведено гіпотези, запропоновано базові принципи, що дозволило сформулювати концепцію розвитку ринків НФП, враховуючи особливості інституційної будови ринків, сформулювати структурно-логічну схему взаємозв'язку положень та гіпотез концепції (рис. 7).

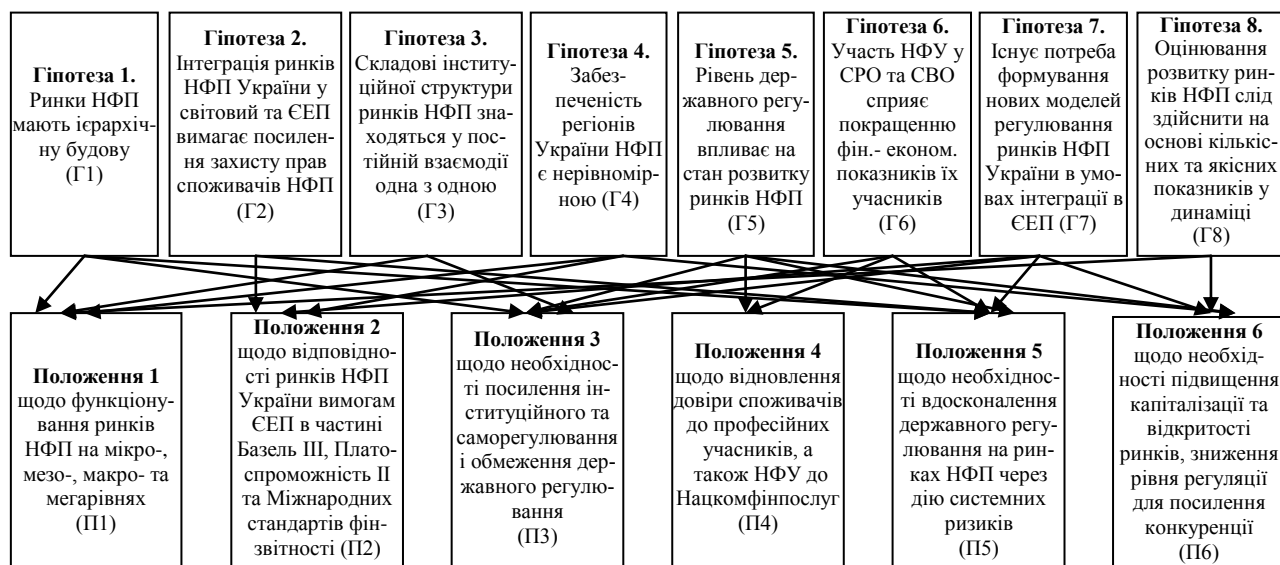

Рис. 7. Структурно-логічна схема зв'язку гіпотез та положень концепції

Доведення комплексу наведених гіпотез та запропонованих положень концепції розвитку ринків небанківських фінансових послуг України в умовах зміни їх інституційної структури дозволило сформувати концепцію сучасного розвитку ринків небанківських фінансових послуг України (рис. 8).

Успішна реалізація концепції дозволить: вдосконалити інституційну структуру ринків НФП шляхом переходу до уточненої моделі регулювання через реорганізацію регуляторних органів та сепарацію їх повноважень, задля створення сприятливих умов для ефективного нагляду, впливу на суб'єктів ринку, зміцнення їх фінансової стійкості та належного захисту прав споживачів НФП; розробити та впровадити інструменти довгострокового фінансування через НФУ, що функціонують на ринковій основі без державної підтримки, а також створити ефективні механізми заощаджень та інвестування на ринкових засадах у національній валюті; підвищити обсяг довгострокових накопичень та рівень життя населення шляхом забезпечення кращого доступу фізичних осіб до послуг НФУ; знизити фінансові ризики та вартість фінансових ресурсів шляхом посилення та розширення фінансового посередництва, ширшого застосування ринкових механізмів; підвищити ефективність фінансового посередництва за рахунок зростання ролі приватної власності, зниження концентрації капіталу та ринкової концентрації, удосконалення корпоративного управління у НФУ; посилити ефективність системи державного регулювання та нагляду на ринках фінансових послуг і створити сучасну систему управління системними ризиками та забезпечення фінансової стабільності; підвищити рівень захисту прав споживачів та їх інтересів як інституційних інвесторів.

Розроблена концепція сучасного розвитку ринків НФП базується на науковому підході щодо пошуку шляхів забезпечення розвитку досліджуваних ринків, реалізація запропонованих засад якої дозволить досягти очікуваних результатів, що зміцнить ринки НФП, зробить їх стійкішими до системних криз, створить консенквентну базу для їх довгострокового розвитку і, як джерело рекомендацій, є підставою для внесення змін до Програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р.

Рис. 8. Концепція сучасного розвитку ринків небанківських фінансових послуг України

Результатом проведеного дослідження є формування та розробка теоретико-методологічних засад, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків НФП у сучасних умовах інституційних змін, що дозволяє визначити вагомні чинники політики Нацкомфінпослуг на ринках НФП в умовах зміни їх інституційної структури шляхом переходу до уточненої моделі регулювання задля зміцнення ринків НФП, забезпечення їх стійкості до системних криз, посилення впливу на прискорення економічного зростання.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення важливої наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретико-методологічних засад, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях. Основні висновки та результати, одержані в процесі дослідження, полягають у такому.

1. Доведено, що фінансова операція є особливим системно-технологічним процесом, який поєднує діяльність фінансової установи та споживача, здійснюється від імені першої і спрямований на вирішення визначеної задачі економічного характеру, що формується клієнтом. Фінансовий продукт є сукупністю взаємопов'язаних операцій і послуг, систематизованих певним чином, з наповненням якісно новими ознаками та характеристиками з метою задоволення окремих споживчих потреб клієнта фінансової установи. Фінансові послуги є нематеріальною формою, через що їх складно реалізувати за конкретно визначеною ціною. Визначальною рисою фінансових послуг є пріоритетність збереження реальної вартості фінансових активів перед метою отримання прибутку. Встановлено, що фінансовим послугам властиві такі ознаки, як абстрактність, комплексність, платність, договірний характер, регулювання державою, націленість на потреби клієнта.

Доведено в результаті дослідження існуючих підходів до класифікації фінансових послуг, що спільні для останніх властивості дозволяють розмежувати їх та класифікувати за економічними і юридичними аспектами. Сформована класифікація дозволила розрізняти види фінансових послуг і застосувати до їх надання відповідні законодавчі норми.

2. На основі проведеного контент-аналізу визначено, що небанківські фінансові установи – це сукупність суб'єктів економічних відносин, що є посередниками на ринках фінансових послуг, внесені до відповідного державного реєстру, надають фінансові послуги розрахункового, інвестиційного, депозитного, кредитного, страхового чи посередницького характеру, шляхом акумуляції власних та/чи залучених коштів фізичних чи юридичних осіб здійснюючи господарську прибуткову або неприбуткову діяльність для збереження вартості грошей у часі. Наведене визначення дає можливість врахування неприбуткового статусу частини професійних учасників ринків НФП в особі КС і НПФ при ідентифікації зазначених учасників ринків.

У роботі розширено існуючу класифікацію НФУ додатково запропонова-

ною класифікаційною ознакою наявності структурних підрозділів, що пов'язано з підвищеними ризиками, які витікають із функціонування таких установ, і, з огляду на це – підвищеними законодавчими вимогами до них.

3. Визначено відмінності між ринками НФП та фінансовим ринком, що полягають у: множинному характері ринків НФП, на яких здійснюється купівля-продаж послуг специфічного характеру зі встановленням їх ціни, на відміну від фінансового ринку, на якому відбувається акумуляція всіх вільних фінансових ресурсів у вигляді фінансових активів; відсутності з боку ринків НФП впливу на загальну грошову масу в державі, на відміну від фінансового ринку, що забезпечує такий вплив через дію механізму грошового мультиплікування; безпосередній участі клієнтів на ринках НФП у ринкових процесах, внаслідок чого на них поширюється законодавство із захисту порушених прав як споживачів; на фінансовому ринку банки, СК, НПФ та ін. виступають у ролі фінансових посередників між власниками тимчасово вільних коштів та тими, що мають потребу в них, а на ринках НФП НФУ є безпосередніми провайдерами послуг.

4. Ринки НФП розглядаються як особливі форми організації руху фінансових ресурсів між учасниками економічних відносин, що виникають з приводу купівлі-продажу небанківської фінансової послуги, визначають виникнення, розвиток та припинення цих відносин і характеризуються особливою багаторівневою інституційною структурою, що забезпечує рух послуги від одного економічного суб'єкта до іншого.

Встановлено, що ринки НФП мають особливу чотирирівневу інституційну структуру. На першому рівні знаходяться державні органи регулювання, що прямими та непрямыми методами впливають на діяльність всіх інших учасників ринків НФП. На другому – СРО та СВО, на третьому рівні – СК, КС, НПФ, ломбарди, адміністратори НПФ, фінансові компанії, інші фінансові установи. Вони формують пропозицію на відповідних ринках НФП. На четвертому рівні перебувають споживачі НФП, які формують попит на цих ринках. Інфраструктурні учасники безпосередньо не знаходяться на інституційних рівнях, а забезпечують безперебійну та злагоджену роботу ринків шляхом взаємодії з іншими учасниками.

Обґрунтовано і запропоновано 12 класифікаційних ознак та 29 атрибутів-категорій впливу на розвиток ринків НФП, що сприяють ідентифікації ризиків впливу та визначенню якісних характеристик прояву останніх.

5. Визначено, що ієрархія впливу проблем на розвиток ринків НФП є 7-рівневою і найбільш суттєвою проблемою є недостатньо якісне державне управління ринками НФП, що гальмує їх розвиток. На наступних двох рівнях (рівні 2 та 3) розташовані проблеми, пов'язані з інформаційною закритістю ринків, нестабільністю системи оподаткування, асиметричністю інформації та відсутністю гарантійних механізмів для споживачів НФП. На найнижчому рівні ієрархії знаходиться проблема низької капіталізації ринків НФП, якій передують проблеми недостатнього захисту прав та недовіри споживачів НФП, а також недостатнього поширення останніх.

6. Визначено три способи регулювання ринків НФП – державне регулювання, інституційне регулювання та саморегулювання. Інструментом реалізації

останнього на ринках НФП є валідація, яка в дисертації трактується як регулярний процес самостійного визначення фахівцями платоспроможності НФУ на основі методу внутрішніх оцінок, базованого на застосуванні кількісних та якісних показників, що дозволяють здійснювати оцінку позичальників та контрагентів, розрізняти та виділяти ризики, а також забезпечують об'єктивну і послідовну оцінку ризиків у процесі функціонування НФУ.

З обґрунтуванням різниці між СРО та СВО на ринках НФП здійснено класифікацію інститутів саморегулювання і встановлено, що на ринках НФП СРО є МТСБУ, Ядерний страховий пул, Аграрний страховий пул, ВАКС. Всі інші об'єднання професійних учасників на ринках НФП є СВО.

7. Доведено, що в переважній більшості країн-членів ЄС Центральний Банк виконує функції мікропруденційного регулювання. Це є результатом перегляду країнами існуючих моделей державного регулювання ринків фінансових послуг у бік посилення регулювання через негативний вплив фінансово-економічної кризи 2008 р. Таке посилення державного регулювання відбувалося у двох напрямках: перший стосувався вибору незалежних і компетентних органів, наділених чітко визначеними функціями та інструментами, які здатні стримувати та управляти системними ризиками; другий – реалізований шляхом інституційних змін, посилив єдність макропруденційної та мікропруденційної політик, що на практиці означало інтеграцію мікропруденційних повноважень чи їх частини у Центральному Банку.

8. Виокремлено та охарактеризовано етапи розвитку вітчизняних ринків НФП з точки зору еволюції органів державного регулювання, а саме: етап нерегульованості, початковий етап становлення перманентної урегульованості, етап турбулентного впливу на розвиток ринків в умовах глобалізації, новітній етап. Це дозволило порівняти ступінь розвитку ринків НФП на кожному з етапів.

Доведено, що присутність органів інституційного регулювання на вітчизняних ринках НФП сприяє поліпшенню фінансово-господарської діяльності НФУ та досягненню ними кращих фінансово-економічних показників. Свідченням цього є вищі значення інтегрального показника розвитку тієї частини ринків, що охоплена інституційним регулюванням.

9. На основі розробленого аналітичного підходу виявлено одночасне існування двох процесів на ринках НФП – процесів регресу та прогресу, яким притаманні протилежні перебіги розвитку. Ризикове страхування характеризувалося позитивними тенденціями росту у 2004-2011 рр., а починаючи з 2012 р. відбувався регрес. Страхування життя більш усталено розвивалося саме у 2014-2016 рр. на противагу регресу 2004-2013 рр. На ринку ОСЦПВВНТЗ посилені тенденції усталеного розвитку констатуються у 2008-2016 рр., а регресу – у 2005-2007 рр. Циклічність процесів притаманна ринку кредитної кооперації, який характеризується розділенням хронологічних рамок на три періоди, що пояснюється черговістю процесів прогресу та регресу – саме період 2005-2010 рр. був найбільш сприятливим для розвитку кредитної кооперації.

10. Оцінено та прогнозовано зміни стану ринків НФП у результаті застосування діагностичного інструментарію, підґрунтям якого є прогнозування сценаріїв зміни станів ринку кредитних послуг, ринку НПЗ та страхового ринку, з

урахуванням впливу заходів Нацкомфінпослуг та зовнішніх факторів. Застосування розробленого діагностичного інструментарію дозволило виявляти проблемні аспекти при досягненні необхідного стану ринками НФП та визначати пріоритетність заходів Нацкомфінпослуг для нівелювання негативного впливу зовнішніх факторів на ці ринки.

Здійснено формалізацію зв'язків між заходами Нацкомфінпослуг та станом ринків НФП, представлену у вигляді когнітивної моделі. На основі отриманих розрахунків зроблено висновок, що: за умови зменшення впливу негативних факторів на половину їх середнього значення, тобто скорочення плинності кадрів, зменшення скарг від фізичних осіб, кількості перевірок Нацкомфінпослуг та штрафів, кількості виключених фінансових установ та поліпшення кадрового складу Нацкомфінпослуг досягається поліпшення стану ринку НПЗ; зменшення адміністративного навантаження заходів Нацкомфінпослуг шляхом скорочення перевірок Нацкомфінпослуг та повідомлень про відмивання коштів, зменшення плинності кадрів Нацкомфінпослуг зумовлюють зростання цільового показника; збільшення загальних активів страховиків можливе за умови: а) скорочення кількості перевірок Нацкомфінпослуг, штрафів, кількості анульованих, зупинених ліцензій і виключених фінансових установ, зменшення повідомлень про відмивання коштів та поліпшення кадрового складу Нацкомфінпослуг; б) збереження позитивної динаміки стану страхового ринку завдяки впровадженню рішень Нацкомфінпослуг та зміні законодавчої бази; в) нівелювання негативного впливу плинності кадрів Нацкомфінпослуг та скарг від фізичних осіб.

11. Розроблено методичний підхід до оцінювання інституційної забезпеченості регіонів України НФП, що передбачає побудову матриці позиціонування регіонів за рівнем забезпеченості НФП і обґрунтування значень їх кількісних рівнів (перенасичення, достатнього, низького та критичного). На основі отриманих розрахунків високі показники розвитку ринків НФП на мезоінституційному рівні відмічаються у м. Києві, Київській та Одеській областях, що становлять 11,1% усіх регіонів держави.

Доведено недостатню стратегічну спрямованість наявного потенціалу ринків НФП, що суперечить принципам сталого розвитку та вимагає вдосконалення існуючих підходів до регулювання у 17 регіонах (64%) держави через низький та критичний рівні забезпеченості НФП.

Проведення активних бойових дій у Донецькій та Луганській областях суттєво вплинуло на функціонування НФУ, і їх продовження призведе до повного руйнування ринків НФП у регіонах. Низька привабливість цих регіонів з точки зору залучення фінансових ресурсів призведе до ліквідації регіональних фінансових установ та структурних підрозділів НФУ з інших регіонів України.

12. Запропоновано в якості ключового напрямку реформування державного регулювання ринків НФП здійснити вдосконалення діяльності Нацкомфінпослуг та підвищити ефективність державного нагляду. Більш ніж п'ятнадцятирічний досвід функціонування органу регулювання ринків НФП засвідчив необхідність подолання проблеми низького рівня інституційної незалежності Нацкомфінпослуг, що може бути здійснено шляхом запровадження платежів нагляду, спрямування отриманих коштів на цілі регулювання на

ринках НФП і є ефективним механізмом забезпечення фінансової незалежності органу регулювання, що підтверджує досвід країн ЄС.

Державно-приватне партнерство на ринках НФП України слід реалізувати шляхом: залучення НПФ та СК при запровадженні повноцінного функціонування трирівневої системи пенсійного забезпечення; компаній з управління активами та НПФ при фінансуванні будівництва інфраструктурних об'єктів; співпраці лізингових компаній з підприємствами житлово-комунального господарства для фінансування модернізації житлового фонду; фінансуванням КС заходів із енергозбереження, розвитку малого та середнього бізнесу, розвитку аграрного виробництва, зеленого туризму і поліпшення побутових умов населення.

13. Доведено, що серед країн ЄС найкращі показники розвитку ринків НФП у тих, де державне регулювання ринків розділено за принципом Twin Peaks. Нацкомфінпослуг слід надати ширші повноваження щодо встановлення правил здійснення діяльності на ринках НФП та нагляду за ними, захисту прав інвесторів та споживачів НФП, а також питання, пов'язані з конкуренцією; визначення основних засад організаційної структури Нацкомфінпослуг; створення відповідної законодавчої бази.

Важливість функціонування альтернативного механізму досудового врегулювання на ринках фінансових послуг в ЄС засвідчує висока частка врегульованих справ шляхом укладення мирової угоди між споживачами та професійними учасниками цих послуг. В умовах дерегулювання ринків НФП впровадження інституту медіації в Україні сприятиме ефективності вирішення спорів, посиленню довіри населення до НФУ та до системи регулювання ринків НФП.

14. Обґрунтовано та розроблено концепцію сучасного розвитку ринків НФП України, що базується на принципах прозорості, єдності, функціонального призначення, стійкості, ефективності, довіри, соціальної відповідальності, з урахуванням особливостей зміни інституційної структури ринків НФП, що забезпечить перехід до іншої моделі регулювання шляхом зміцнення ринків НФП, забезпечення їх стійкості до системних криз, посилення їх впливу на прискорення економічного росту в країні, і як джерело рекомендацій, сприяє внесенню змін у Програму розвитку фінансового сектору України до 2020 р.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та розділи у колективних монографіях

1. Бачо Р. Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія / Р. Й. Бачо. – Ужгород : Видво ТОВ «РІК-У», 2016. – 448 с. (Рецензію д.е.н., доц. В. І. Варцаби на монографію Р. Й. Бачо надруковано: Бізнес Інформ. – 2016. – № 12. – С. 329–330).
2. Бачо Р. Й. Фактори впливу на розвиток та рівень безпеки страхового підприємства / Р. Й. Бачо // Регулювання та безпека розвитку страхового підприємства в регіоні : монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо, М. В. Тимчак. – Ужгород : Видавництво ФОП ПП Бреза А.Е., 2012. – С. 61–70.
3. Бачо Р. Й. Визначення передумов інтеграції страхового ринку України до умов ЄС. Формування напрямів інтеграційних процесів на ринку фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції : монографія ; наук. ред. та кер. кол. авт. д.е.н., проф.

Н. М. Внукова. – Харків : ТО Ексклюзив, 2014. – С. 9–12, С. 61–66.

4. Бачо Р. Й. Вплив державного та інституційного регулювання на функціонування кредитних кооперативів в Україні / Р. Й. Бачо // Регіональний розвиток кредитної кооперації в Україні : монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо, М. Д. Щербан. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – С. 130–172.

5. Бачо Р. Й. Функціонування інституту фінансового арбітражу в ЄС як складової механізму захисту прав споживачів фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Реформування ринків фінансових послуг в умовах інтеграції до європейського фінансового простору : монографія ; наук. ред. к.е.н. Р. Пукала і д.е.н., проф. Н. М. Внукова. – Харків : ТО Ексклюзив, 2016. – С. 107–113.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав та України, які включені до міжнародних наукометричних баз

6. Бачо Р. Й. Региональные особенности страховой культуры и финансовая безопасность страховщика в условиях устойчивого развития экономики/ Р. Й. Бачо // Sustainable development. – 2011. – № 2. – Р. 73–76 (*Болгарія*).

7. Бачо Р. Й. Экономическая безопасность регионов и преодоление угроз в современных условиях / Р. Й. Бачо // Sustainable development. – 2013. – № 6. – Р. 126–129 (*Болгарія*).

8. Бачо Р. Й. Занятость на рынке финансовых услуг Украины в посткризисный период / Р. Й. Бачо // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2015. – № 1 (20). – С. 7–10. – (Серия: Экономика и управление) (*Росія, РІНЦ*).

9. Бачо Р. Й. Роль кредитных союзов в формировании кредитной системы Украины / Р. Й. Бачо // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2015. – № 2 (21). – С. 9–14. – (Серия: Экономика и управление) (*Росія, РІНЦ*).

10. Vacho Robert. State Regulation of Non-banking Financial Services Markets in Ukraine / Robert Vacho // Economic, Political and Legal Issues of International Relations: Volume of Scientific Papers. – Virt : Vydavateľstvo EKONÓM, 2015. – р. 21–24 (*Словаччина*).

11. Бачо Р. Й. Государственное регулирование рынков финансовых услуг в странах ЕС [Электронное издание] / Р. Й. Бачо // Глобальные рынки и финансовый инжиниринг. – 2015. – Том 2. – Выпуск 3. – С. 157–176. – Режим доступа : <https://bgscience.ru/viewpdf/?a=2069696> (*Росія, РІНЦ*).

12. Bacsó Róbert. Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása / Róbert Bacsó // Polgári Szemle. – 2016. – Vol. 12. – № 1–3. – О. 244–251 (*Угорщина*).

13. Bacsó Róbert. A kárpátaljai hitelszövetkezetek helyzete az ukrajnai állami szabályozás tükrében / Róbert Bacsó // Polgári Szemle. – 2016. – № 4–6. – О. 464–479 (*Угорщина*).

14. Бачо Р. Й. Компаративний аналіз регулюючого впливу держави та саморегульованих організацій на розвиток кредитних спілок України / Р. Й. Бачо // Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – Вип. 8. – С. 69–79. – (Серія: Економіка) (*Index Copernicus*).

15. Бачо Р. Й. Фінансовий арбітраж як перспективний напрям удосконалення

- державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні (на матеріалах Фінансової Арбітражної Комісії Угорщини) / Р. Й. Бачо // Бізнес Інформ. – 2015. – № 3. – С. 204–208 (*Index Copernicus*).
16. Бачо Р. Й. Стан ринку страхових послуг Автономної Республіки Крим і м. Севастополь у нових умовах функціонування / Р. Й. Бачо // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 225–231 (*Index Copernicus*).
17. Бачо Р. Й. Функціонування Моторного (транспортного) страхового бюро України на національному ринку небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9 (171). – С. 358–364 (*Scopus*).
18. Бачо Р. Й. Методика оцінки рівня забезпеченості регіонів небанківськими фінансовими послугами / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2015. – Вип. 2 (46). – С. 277–282. – (Серія: Економіка) (*Index Copernicus*).
19. Бачо Р. Й. Державне регулювання ринків фінансових послуг в умовах функціонування віртуальних валют (криптовалют) / Р. Й. Бачо // Бізнес Інформ. – 2015. – № 11. – С. 294–298. (*Index Copernicus*).
20. Бачо Р. Й. Оцінка рівня забезпеченості регіонів України небанківськими фінансовими послугами / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2016. – Вип. 1 (47). – Т. 1. – С. 338–344. – (Серія: Економіка) (*Index Copernicus*).
21. Бачо Р. Й. Поняття ринків небанківських фінансових послуг та фасетна класифікація факторів, що впливають на їх розвиток / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2016. – Вип. 2 (48). – С. 255–264. – (Серія: Економіка) (*Index Copernicus*).
22. Бачо Р. Й. Формування концепції розвитку ринків небанківських фінансових послуг України [Електронне видання] / Р. Й. Бачо // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 13. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/132.pdf> (*Index Copernicus*).
23. Бачо Р. Й. Структуризація проблем функціонування ринків небанківських фінансових послуг України на основі методу аналізу ієрархій / Р. Й. Бачо // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 2 (188). – С. 231–241 (*EBSCOhost*).
24. Бачо Р. Й. Оцінка впливу регулятивних заходів Нацкомфінпослуг на стан ринків небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2017. – Вип. 1 (49). – Т. 1. – С. 217–222. – (Серія Економіка) (*Index Copernicus*).
25. Бачо Р. Й. Оцінювання ефективності державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 5 (191). – С. 37–51 (*EBSCOhost*).
26. Бачо Р. Й. Оцінка стану ринків небанківських фінансових послуг згідно сценаріїв розвитку ситуації за результатами когнітивного аналізу / Р. Й. Бачо // Проблеми економіки. – 2017. – № 1. – С. 329–337 (*Index Copernicus*).
27. Бачо Р. Й. Формування меж сталості показників розвитку вітчизняних ринків небанківських фінансових послуг із застосуванням методу шкалування / Р. Й. Бачо // Бізнес Інформ. – 2017. – № 3. – С. 274–282 (*Index Copernicus*).

28. Bacho R. J. Implementation of foreign experience of pre-trial dispute settlement at financial services markets in Ukraine / R. J. Bacho, N. M. Vdovenko, N. N. Poyda-Nosyk // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 2 (10). – Ч. 2. – С. 85–93 (*Web of Science*). *Особистий внесок здобувача: узагальнено зарубіжний досвід врегулювання спорів між учасниками відносин на ринках фінансових послуг.*
29. Бачо Р. Й. Оцінка впливу моделей регулювання на розвиток ринків небанківських фінансових послуг країн Європейського Союзу та України / Р. Й. Бачо, Н. М. Внукова, Н. Н. Пойда-Носик // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Харків : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. – № 1 (22). – С. 235–245 (*Web of Science*). *Особистий внесок здобувача: проведено розрахунки для оцінки ефективності моделей регулювання ринків НФП країн ЄС та України.*
30. Бачо Р. Й. Інституційні аспекти впровадження державно-приватного партнерства на ринках небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. пр. – Маріуполь : ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2017. – Вип. 33. – С. 321–332. – (Серія: Економічні науки) (*Index Copernicus*).
31. Poyda-Nosyk N. N. Comparative characteristic of development trends in the Polish and Ukrainian insurance markets: conclusions for Ukraine // N. N. Poyda-Nosyk, R. J. Bacho, N. M. Vdovenko // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 3 (11). – Ч. 1. – С. 92–98 (*Web of Science*). *Особистий внесок здобувача: узагальнено та виділено проблеми функціонування страхового ринку України в новітніх умовах інституційних змін.*

Статті у наукових фахових виданнях України

32. Пойда-Носик Н. Н. Стан страхового ринку України в сучасних умовах / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо, Н. С. Перечинська // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2010. – Вип. 30. – С. 23–27. – (Серія: Економіка). *Особистий внесок здобувача: визначено перспективи та пріоритетні напрями функціонування страхового ринку України.*
33. Бачо Р. Й. Діяльність страхових брокерів як суб'єктів страхового підприємництва / Р. Й. Бачо // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2011. – № 1 (55). – С. 316–317. – (Серія: Економічні науки).
34. Бачо Р. Й. Сучасний стан нагляду за страховим ринком Угорщини / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 34. – С. 255–258. – (Серія: Економіка).
35. Оцінка тенденцій розвитку страхування майна громадян в Україні / Р. Й. Бачо, М. В. Тимчак, Е. Й. Иллар, Є. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 2 (43). – С. 162–169. – (Серія: Економіка). *Особистий внесок здобувача: виділено інституційні особливості розвитку страхування майна громадян в Україні.*
36. Бачо Р. Й. Оцінка розвитку інститутів саморегулювання кредитної кооперації України / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», – 2014. – Вип. 3 (44). –

С. 126–137. – (Серія: Економіка).

37. Бачо Р. Й. Оцінка діяльності небанківських кредитних установ в Україні / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. – Херсон : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 8. – Ч. 5. – С. 123–127. – (Серія: Економічні науки).

38. Бачо Р. Й. Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг України: ретроспективний аналіз / Р. Й. Бачо // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. – Вип. 4 (47). – С. 186–196.

39. Бачо Р. Реформування державного регулювання ринків фінансових послуг в ЄС / Р. Бачо // Світ фінансів. – 2014. – № 4. – С. 150–115.

40. Бачо Р. Й. Причини та наслідки реформування державного регулювання ринків фінансових послуг в Угорщині / Р. Й. Бачо // Вісник Дніпропетровського університету. – 2014. – Вип. 8 (4). – С. 14–19. – (Серія: Економіка).

41. Бачо Р. Й. Загальна характеристика сучасної системи регулювання ринку фінансових послуг в Європейському Союзі / Р. Й. Бачо // Економіка та організація управління : зб. наук. пр. – Вінниця : Донецький національний університет, 2014. – № 1 (17) - 2 (18). – С. 37–42.

42. Бачо Р. Й. Сутність та принципи регулювання ринків небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Финансы, учёт, банки : зб. науч. трудов. – Вінниця : Донецький національний університет, 2014. – № 1 (20). – С. 38–43.

43. Бачо Р. Й. Стан ринку небанківських фінансових послуг Автономної Республіки Крим у новітніх умовах функціонування / Р. Й. Бачо // Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – 2014. – № 5 (48). – С. 15–19.

44. Бачо Р. Й. Способи регулювання ринку небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Вісник Донецького національного університету. – 2015. – Вип. 1. – С. 28–32. – (Серія В. Економіка і право).

45. Бачо Р. Й. Сучасний стан ринку небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – Вип. 1 (45). – Т. 1. – С. 180–183. – (Серія: Економіка).

46. Бачо Р. Й. Сучасні тенденції розвитку страхування здоров'я в Україні у посткризовий період / Р. Й. Бачо // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. пр. – Одеса : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 10. – С. 218–223. – (Серія: Економіка і менеджмент).

47. Бачо Р. Й. Дефініції та класифікація небанківських фінансових установ в сучасних умовах / Р. Й. Бачо // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. – Вип. 1/1. – С. 124–127. – (Серія: Економіка).

48. Бачо Р. Й. Еволюція альтернатив державному регулюванню / Р. Й. Бачо // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Видавництво ХарПІ НАДУ, 2015. – Вип. 2 (49). – С. 157–166.

49. Бачо Р. Й. Стан ринків небанківських фінансових послуг Донецької та Лу-

ганської областей в новітніх умовах функціонування / Р. Й. Бачо // Економіка і управління. – 2015. – Вип. 3 (67). – С. 105–110.

Матеріали наукових конференцій

50. Бачо Р. Й. Роль та місце страхування на фондовому ринку / Р. Й. Бачо // Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні : матеріали III Пленуму Співки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 вересня 2012 р.). – К. : Жителєв С. І., 2010. – С. 138–141.

51. Бачо Р. Й. Мегарегулятор ринків фінансових послуг: переваги та недоліки його створення / Р. Й. Бачо, Н. Н. Пойда-Носик // Розвиток системи довіри та захисту прав споживачів фінансових послуг : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня 2010 р.). – Харків : ХНЕУ, 2010. – С. 35–37. *Особистий внесок здобувача: виділено ризики, що виникають при створенні мегарегулятора на ринках фінансових послуг.*

52. Vacho R. The influence of insurance on the stock exchange / R. Vacho // International scientific conference UNITECH'10 (Gabrovo, 19–20 November 2010). – Gabrovo : Technical University of Gabrovo. – 2010. – Vol. III. – P. 92–96.

53. Бачо Р. Й. Страхіві послуги в системі захисту прав споживачів фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21–23 жовтня 2010 р.). – Ужгород : УУБА-КаУ, 2011. – Ч. I. – С. 350–360.

54. Бачо Р. Й. Стан страхового підприємництва Закарпаття: ретроспективний аспект / Р. Й. Бачо // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів «Слов'янська культура та писемність: минуле та сучасність» (м. Ужгород, 19–20 травня 2011 р.). – Ужгород : ПП Бреза, 2011. – С. 403–406.

55. Бачо Р. Й. Поняття та засоби регулювання ринку небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Полтава, 11 листопада 2014 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2014. – С. 186–188.

56. Бачо Р. Й. Функционирование европейской системы финансового надзора / Р. Й. Бачо // Украина-България – Европейски Съюз: съвременно състояние и перспективи : сборник с доклади от международна научна конференция (м. Варна-м. Херсон, 11–17 септември 2014 р.). – Варна-Херсон : Издательство «Наука и экономика», 2014. – Том 3. – С. 7–11.

57. Бачо Р. Й. Розвиток інституційного регулювання як необхідна умова інтеграції України в європейський ринок фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Проблеми сталого розвитку економіки України в умовах інтеграційних процесів : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 5–6 грудня 2014 р.). – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Ч. II. – С. 87–89.

58. Бачо Р. Й. Новітні виклики державного регулювання ринку фінансових послуг в умовах європейської інтеграції України / Р. Й. Бачо // Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 9–11 жовтня

2014 р.). – Полтава : ПолНТУ, 2014. – Ч. 1. – С. 132–133.

59. Бачо Р. Й. Актуальні напрями реформування державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України : збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 23–25 квітня 2015 р.). – Ужгород : ПрАТ «Видавництво «Закарпаття», 2015. – С. 21–23.

60. Бачо Р. Й. Ознаки відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом на ринку небанківських фінансових послуг в Угорщині / Р. Й. Бачо // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 10 квітня 2015 р.). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – С. 26–28.

61. Бачо Р. Й. Роль лізингових компаній у фінансуванні житлово-комунального господарства / Р. Й. Бачо // Проблеми та перспективи розвитку державно-приватного партнерства у галузі житлово-комунального господарства : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Харків, 1–28 лютого 2015 р.). – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – С. 52–53.

62. Бачо Р. Й. Фінансова арбітражна комісія як новітній засіб посилення захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Розвиток національної економіки: теорія та практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 3–4 квітня 2015 р.). – Івано-Франківськ : Крок, 2015. – С. 65–66.

63. Бачо Р. Й. Сутність та базові принципи регулювання ринку небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24–25 вересня 2015 р.). – Львів : ТЗОВ «Простір-М», 2015. – С. 23–24.

64. Бачо Р. Й. Існуючі підходи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Модернізація фінансово-кредитної стратегії розвитку регіону та громади: науковий погляд : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ужгород, 29 жовтня 2015 р.) – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – С. 268–271.

65. Bacsó Róbert. Az ukrajnai zálogházak működésének jelenlegi kihívásai és fejlődésének főbb irányai / R. Bacsó // Gazdasági fejlődés kihívásai és lehetőségei a nemzetközi együttműködések és európai tapasztalatok összefüggésében (Beregszász, 2016 május 6–7). – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2016. – С. 45–47.

66. Бачо Р. Й. Оцінка рівня забезпеченості небанківськими фінансовими послугами регіонів України / Р. Й. Бачо // Фінансова політика України в умовах євроінтеграційних процесів : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 березня 2016 р.). – К. : КІБС, 2016. – С. 16–20.

67. Бачо Р. Й. Виклики євроінтеграційного поступу України для ринків небанківських фінансових послуг / Р. Й. Бачо // Правове забезпечення розвитку національних інноваційних систем в умовах глобалізації : матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 14 листопада 2016 р.). – Харків : Право, 2016. – С. 113–117.

68. Bacsó Róbert. A kárpátaljai hitelszövetkezetek működésének aktuális problémái / R. Bacsó // Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики : те-

зи доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мукачево, 22–23 квітня 2017 р.). – Мукачево : МДУ, 2017. – С. 235–236.

69. Бачо Р. Й. Методика оцінки зміни стану ринків небанківських фінансових послуг за допомогою когнітивного аналізу / Р. Й. Бачо // Фінансово-кредитна система: вектор розвитку : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 квітня 2017 р.). – Ужгород : «Говерла», 2017. – С. 201–203.

70. Бачо Р. Й. Оцінка меж стійкого розвитку ринків небанківських кредитних послуг України / Р. Й. Бачо // Сучасні економічні, соціальні та екологічні детермінанти активізації розвитку країни та її регіонів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 квітня 2017 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – Ч. 2. – С. 100–102.

71. Бачо Р. Й. Оцінка меж стійкого розвитку ринків небанківських фінансових послуг України / Р. Й. Бачо // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (м. Харків, 1–2 червня 2017 р.). – Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. – С. 23–25.

Анотація

Бачо Р.Й. Розвиток ринків небанківських фінансових послуг (аналітичний та інституційний аспекти). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2018.

Дисертація присвячена обґрунтуванню та розробленню теоретико-методологічного, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків небанківських фінансових послуг України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях.

Визначено сутність понять «фінансова операція», «фінансовий продукт», «фінансова послуга» та здійснено класифікацію останніх за економічною та правовою природою. Визначено поняття небанківських фінансових установ та проведено їх класифікацію. Встановлено місце ринків небанківських фінансових послуг у системі функціонування фінансового ринку та ринків фінансових послуг. Визначено сутність ринків небанківських фінансових послуг у контексті інституційного підходу та відображено їх інституційну структуру, виокремлено фактори впливу на їх розвиток. Встановлено та узагальнено проблеми функціонування ринків небанківських фінансових послуг на підставі їх сегментування за інституційними рівнями. Визначено інструменти та механізми впливу на розвиток досліджуваних ринків та здійснено сегментацію органів інституційного регулювання залежно від правового статусу їх створення. Виділено основні етапи розвитку ринків небанківських фінансових послуг з точки зору їх державного регулювання. Встановлено одночасне існування процесів регресу та прогресу на ринках небанківських фінансових послуг, яким притаманні протилежні перебіги розвитку. Сформовано та науково обґрунтовано систему показників для оцінювання ефективності інститутів регулювання на цих ринках та здійснено формалізацію зв'язків між заходами органу державного регулювання

та станом ринків небанківських фінансових послуг. Виділено особливості функціонування регіональних ринків небанківських фінансових послуг у передкризовий та посткризовий періоди, розроблено методичний підхід, на основі якого визначено рівень забезпеченості регіонів України цими послугами.

Запропоновано комплекс заходів для забезпечення розвитку ринків небанківських фінансових послуг та визначено напрями залучення небанківських фінансових послуг при формуванні державно-приватного партнерства на цих ринках. Оцінено існуючі моделі регулювання ринків небанківських фінансових послуг у країнах Європейського Союзу на національному та наднаціональному рівнях. Обґрунтовано необхідність впровадження європейського досвіду інституційного забезпечення захисту прав споживачів на національних ринках небанківських фінансових послуг. Розроблено та обґрунтовано концепцію сучасного розвитку ринків небанківських фінансових послуг України, сформовано та доведено комплекс гіпотез, обґрунтовано підходи та принципи функціонування з урахуванням особливостей інституційної будови досліджуваних ринків.

Ключові слова: ринок, розвиток, небанківські фінансові послуги, фінансові установи, інститути, інституційні рівні, аналітичний аспект, Нацкомфінпослуг, інституційне регулювання, метод ієрархій, когнітивне моделювання.

Annotation

R. Bacho. Development of non-banking financial services markets (analytical and institutional aspects). – Manuscript.

The thesis for obtaining Doctoral Degree in Economics in speciality 08.00.08 – «Money, finances and credit». – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to substantiation and elaboration of theoretical and methodological approaches, conceptual provision and practical recommendations for the development of the non-banking financial services markets of Ukraine in the current conditions of institutional changes at the micro-, meso-, macro- and mega-economic levels.

The conception of non-banking financial services markets development in Ukraine developed in the thesis is based on the principles of transparency, unity, functionality, sustainability, efficiency, trust, social responsibility, taking into account the changing peculiarities of the institutional structure of non-banking financial services markets will facilitate the transition to a new regulatory model by strengthening of non-banking financial services markets, will ensure their soundness to systemic crises and will increase their impact on accelerating economic growth in the country.

The methodical approach formed in the thesis to assessing the institutional provision of the regions of Ukraine with non-banking financial services enables to form a map of institutional provision of Ukrainian regions with non-banking financial services, which forms the basis for the formation of priorities on attraction and allocation of financial resources at local level and contributes to aligning the asymmetric development of non-banking financial services markets.

In the dissertation the concept of «validation on non-banking financial services markets» is introduced as a continual process of self-determination of the financial institution's solvency by its own specialists through the method of internal assessments based on the application of quantitative and qualitative indicators that allow to

make an objective assessment of borrowers and counteragents, distinguish and extract real risks, and also ensure the correct and consistent risk assessment in the operation of a non-banking financial institution. The main purpose of the introduction of validation as an instrument of self-regulation is to ensure transparency and market competitiveness, as well as the objectivity of the information provided by the professional members about their activities to the state regulator body.

It's proved that non-banking financial institutions are subjects of economic relations which are entered into the corresponding state register of financial institutions; carry out economic commercial or non-commercial activities, have specialized legal capacity, that is, they operate on the basis of the statute and the corresponding license issued by the National Committee for State Regulation of Financial Services Markets in accordance with the current legislation, operate on the market as financial intermediaries; the activities of these institutions does not affect the dynamics of money supply, therefore they are not subject to special requirements of mandatory reserve, are characterized by a rather narrow specialization and provide limited services, contributing to the transformation of capital in the national economy.

Characterizing the stages of the development of non-banking financial services markets, for the first time four phases have been identified, the distinguishing of which is related to the functioning of state regulation and its results on the functioning of non-banking financial institutions. According to the presented diagnostic tools, an assessment of the policy effectiveness of the National Committee for State Regulation of Financial Services Markets was conducted based on indicators that characterize the steady development of non-banking financial services markets and have a cause and effect relationship with the regulator's instruments and foresees argumentation of the quantitative values of their levels, which makes it possible to assess the status of non-banking financial services markets as a result of the state's policy.

Analysis of the existing regulatory models has shown that in many countries as a result of significant reforms in the financial services markets was created the appropriate market «megaregulator» which performs integrated management of these markets, and at the same time, the system of state regulation of non-banking financial services markets depends on historical and national traditions, stability of national economy. At the same time, the study showed that full integration of micro-prudential regulation to the structure of the Central Bank does not ensure maximum effectiveness of the investigated markets functioning.

In reforming the existing model of state regulation of financial services markets in Ukraine with the creation of an integrated model, it's needed to consider the effect of change of the of macro- and micro-prudential regulation system to the protection of consumers of these services. It is necessary to create an additional mechanism for defending consumer interests, which in no way reduces the effectiveness of prudential regulation. This tool is the operation of an additional, independent both from the state regulator and the consumer body of pre-trial settlement of disputes in matters of violated rights of financial services' consumers.

Key words: market, development, non-banking financial services, financial institutions, institutes, institutional levels, analytical aspect, National Committee for State Regulation of Financial Services Markets, institutional regulation, analytic hierarchy process, cognitive modelling.

Формат 60×84/16 Ум. друк. арк. 1.9. Тир. 100 прим. Зам. 233-18.
Підписано до друку 20.04.18 Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ ®
ИЗДАТ
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com